

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI VÄLJAANNE

VI

W. REIMAN, EESTI RAHVA HARIDUSE JÄRG
ISESEISVUSE AJA LÖPUL. VII. — M. J. EISEN,
EESTI RAHVA ARV. — PETER ORG, MINU
MÄLESTUSED. (ELULUGU.) — KIRJANDUSLINE
ÜLEVAADE: FR. MIHKELSON, E. ENNO,
UUED LUULETUSED. — BERNHARD LINDE,
O. GROSSSCHMIDT, UUED SIHID, UUED VAATED. —
UUED RAAMATUD MÄRTSI KUUS 1909. — EESTI
KIRJANDUSE SELTSI PROTOKOLLID LHK. 33—40.

TOIMEKOND: J. JÕGEVER, A. JÜRGENSTEIN,
M. KAMPMANN, B. LINDE, J. LUIGA, W. REIMAN,
J. TÕNISSON

NELJAS AASTAKÄIK

TRÜKITUUD „POSTIMEHE“ TRÜKIKOJAS — TARTUS, 1909

Eesti rahva hariduse järg iseseisvuse aja lõpul¹⁾.

VII.

Kodusest käsitööst on meil õieti vähe otsekoheleid sõnumeid. Läti Hindreku kroonika kõneleb XVIII, 5, et risti- sõitjad Läänemaalt palju riideid (*vestes*) röövinud. Aga ta ei seleta mitte lähemalt, missugused need riided olivad, ei nimeta ka mitte nende Eesti keeli nime. Ilma väärtuseta ei võinud nad mitte olla, sest et neid sõjasaagiks loeti ja kaugema tagant Beverini Lätimaale veeti. XXVII, 6 nimetatakse Loone maalinna sõjasaagi hulgas jällegi riideid, mis pärast sõdijate vahel ära jagatakse. Sealsamas peatükis jutustab Hindrek, et pärast Loone langemist kolm väiksemat maalinna seal lähedal alla annud ja sakslastele maksu saatnud ja „väga palju vaibu“ (*waypas quam plures*).

Mis olivad need vaibad?

Sõna kõla juhatab meid oma kodust kaugemale. Sarnase kõlaga sõna *veipa*, *vaipta*. *vepa* leiame meie Vana-Põhja ja Rootsi keelest, kus ta tekki tähendab, mis jämedatest villadest ehk veisekarvadest on koetud ja mis sāngi põhju kinnikatmiseks tarvitati. (Ahlqvist, Kulturwörter der westfinnischen Sprachen lhk. 155). Eesti ja Soome rahva juures on tema tarvitamine aga muutunud. Vaip ei ole neil mitte sāngi kinnikatmiseks, vaid vaibaga katavad naesed pead ja õlāsid külma ja saju eest. Vaip täitis meie aja suure rätiku aset. Selles tähenduses tuleb vaip aga just Leedu-Lāti keeltes ette, kus ta *wēpe* kõlab ja naeste tekk olevat, mis mantli asemel õlade üle kantakse ja rinna ees nõõlaga kinni pannakse. (Thomsen, Beröringer mellem de finske og de baltiske (litauisk = lettiske) Sprag lhk. 240—241). Sellepärast on Thomseni arvamine tõenäolisem, et vaip meil lätlastelt on laenatud.

1) Vaata „Eesti Kirjandus“ III, 30—42, 89—99, 121—133, 153—158, 281—289, 345—352.

Sinnapoole, et vaip naesterahva riiete hulka kuulub, näib ka ühes kohas Liv-Esth- und Curländisches Urkundenbuch I № DC III juhatavat, kus ordo meeste röövitud saagi üleslugemisel „*IV wepas IV tunicas virorum*“ (meesterahva riiete) kõrval seisab. Kuigi siin kõne Kuramaa mehe Lembithu omandusest käib, siis võib arvata, et *wepa* sealgi teist ei tähendanud, kui meil. Ühest hiljemast tunnistuskirjast aastast 1345 selgub, et vaibadega ka kaubeldi. Äratapetud Vene kaupmehe Nazarie järeljäänud päranduse seas nimetatakse kõrvu „*VII wepas, item V trusta burelli*“ (Urkundenbuch I № DCCCXXXV) see on „seitse vaipa ja viis jagu ehk otsa jämedat kalevit.“

Vaiba valmistamise ja headuse üle ei kuule meie kuskilt lähemat. Et Läti Hindrek neid aga Eesti keeli nimega hüüab, siis peab arvama, et neid Eestis ise koeti ja et neil midagi iseäralikku oli, mis harilikudel villastel tekkidel mitte ei olnud. Sellepärast võib A. von Transehe'l (Die Eingeborenen Livlands im 13. Jahrhundert, Baltische Monatsschrift XLIII, 361) õigus olla, et vaibad iseäranis paksud vildi moodi koetud tekid ehk rätikud olivad, mis sakstel sõjakäigul keset talvet (vist jaanuarikuus 1224) väga soovitavad soojendajad olivad.

Kui meie vaiba tarvitamist ja sõnatähendust silmas peame, siis ei jää meie kaua kahevahela, missugune riie hiljemalt vaibale vastas: see oli sõba, mida paha ilmaga rätiku viisi ümber pea ehk kolme, nurka üle õlade kanti. (J. Jung, Muinasaja teadus Eestlaste maalt I, 208). Fr. Kreutzvald kirjutab selle kohta 18. juulil 1841 vanaaja-uurijale Fr. Kruse'le, et veel selle s. o. 19. aastasaja algusel naesed Alutaga ja Virumaal niisugust sõba kannud. „Rikkamad kodusivad tema valgetest villadest, vaesemad linasest lõngast. Alumised otsad ja küljed olivad literdega ehitatud ja mitmet seltsi värviliste lõngadega läbi koetud, mõnikord ka nagu kirju, värviline tekk kunstlikult telgedel valmistatud. Teda riputati pühade ajal otse niisama üle õlade, nagu Teie kujutatud varägide mantlid.“ (Necrolivonica, Beilage C lhk. 32—33. Tabelle 78).

Rohkem ei tea meie kindlalt naesterahva käsitööst. Haudadest on mõned riidetükikesed leitud. (F. Kruse, Necrolivonica, Tab. 24 № 6, Tab. 26 № 4 ja 5 ja J. K. Bähr, Die Gräber der Liven, Tafel III, IV, XVI liivlaste maalt, J. Jung, Muinasteadus I, 133 Muhumaalt Viru külast, Katalog der Ausstellung zum X. archäologischen Kongress in Riga 1896 lhk. LXIII, LXXIV ja Tab. 25 № L Vana-Pornusest). Et neid nii vähe on leitud, tuleb sellest, et laialiselt surnukehad ära põletati. Maetud surnukehade hauad hoidsivad neid ainult iseäralistel juhtumistel 1000 aastat üsna ilusti alal. (Necrolivonica, Beilage C lhk. 8—9). Naesterahva käsitöö tundjad peaksivad nad

lähemalt läbi vaatama ja meile siis esiemade sõrmede osavusest ja väledusest seletust andma.

Rohkete voolavaks hallikaks oleksivad paiguti praeguse ajani tarvitatud rahvariided. Suur osa neist ulatab kahtlemata 1000 aastat tagasi ehk on selle aja sees vähe aga muudetud. Mõni jagu, näituseks Aliste, Karksi ja Paistu tütarlaste pealõng (J. Jung, Muinasteadus I, 199) läheb otsaga koguni Ühis-Soome, ajajärgusse. Kui mõne aasta eest Soome väsimata ethnograaf A. O. Heikel Paistust ühe vana eidekese abil veel ühe niisuguse muisteaja peaehte jälgile sai, pidas tema ennast kõige õnnelikumaks inimeseks laia taeva all. (Õp. J. Bergmanni suusõnaliste teadete järele). Kahjuks aga on see rohkeste vulisev hallik — rahvariided — alles läbi katsumata. Vaevalt on kõige väiksem osakene rahvariideid meie ja Soome muuseumidesse kokku korjatud, nende läbiuurimisega ja võrdlemisega ei ole hakatustki tehtud. Siin avab ennast Eesti Rahva Muuseumile lai ja tänulik tööväli.

Peale oma -koetud riide toodi vist ka võõrast kaupa sisse. Hindreku kroonika järele I, 11 küsivad Väina liivlased hirvitades Meinhardi käest, mis sool ja vatmal Ojamaal maksvat. Vatmal ise on Vana-Põhja keele sõna ja tähendab kalevit. Seda käisivad liivlased Ojamaalt ostmas. Et sõna natuke muudetud kujul — vatel, vatlakangas, vatlaveski — ka Eesti keeles ette tuleb (F. J. Wiedemann, Ehstnisch-deutsches Wörterbuch lhk. 1461), siis tohib järjeldada, et ka Eesti rannarahvas ja saarlased vatmali Ojamaalt ehk mujalt enestele muretsesivad ja tarvitasivad.

Võtame seda kokku, mis vanad sõnumed, keel ja hauad selleaegistest rahvariidetest kõnelevad, siis peame J. K. Bähr'ile õigust andma, kes Aiskraukle ja Siguldi endiste elanikkude kattest ütleb, et mehed ja naesed mõlemad villast üleriiet ja selle all lõuendit kannud. (Die Gräber der Liven lhk. 17). Jalatsed olivad vist pastlad ja viisud. (A. Ahlqvist, Kulturwörter der westfinnischen Sprachen lhk. 145—149). Iseenesest on mõista, et kattedeks peale selle külmal ajal loomade-nahku tarvitati. Võõde küllest haudades on mõned nahajäänused leitud.

See juhatab meid me e e s t e r a h v a k ä s i t ö ö juure. Sellest teame meie rohkem. Meie jätame muinaslood kõrvale, mis veel kanget tuulamist tarvitavad, ja laseme jälle haudasid kõneleda. Palju on ju sealgi niiskuse ja rooste käes ära hävinenud ehk rikki läinud, aga juba see, mis alale jäänud, kinnitab, mis muud teated ja praegune olukord tõendavad, et meie mehed käsitöös üliosavad ja ülihoosad on olnud. Kui meie loeme, mis nii kaine ja asjatundlik uurija, nagu prof. R. Hausmann,

sellest Riia archäologia-näituse katalogis (Katalog der Ausstellung zum X. archäologischen Kongress in Riga 1896 lhk. LX—LXXXI) kirjutab, siis kõlab see algusest otsani peaaegu kui üksainus kiituselaul, mõned vähemad dissonantsid maha arvatud. Õigusega tähendab tema kokku võttes (lhk. LXX), et eestlased juba vanal ajal rauda armastanud ja temaga ümber käia osanud. „Raualeidused on Eestimaal sagedased ja tunnistavad tihti kõrget osavust.“ (hohe Fertigkeit). Niisama õieti on prof. Hausmann eestlaste iseäralist lugupidamist hõbedast hinnanud (lhk. LXIX). Rikaste hõbeehtede iludust et jõua tema küllalt kiita. Kõik see näitab uueste, et „Eesti sepis“ mitte tühi luule ei ole, nagu omal ajal jutud välja aeti, vaid kindlal, asjalisel alusel seisab. Arusaadavatel põhjustel on ju ainult raudseppade ja teiste metallide seppade töösid meie päivini ulatanud, aga meie tohime uskuda, et ka teised „sepad“ — sepp tähendas ju igaseltsi meistrit — raudseppadest maha ei jäänud.

Ainult puuseppasid võime veel lühidalt nimetada, sest et nende tööst meile mõnda sõnumet alal on hoitud.

Esmalt nimetame jälle Läti Hindrekut. Tema kõneleb sagedaste esivanemate majadest ja küladest. Iseäranis kiidab tema Kareda küla praeguses Peetri kihelkonnas Järvamaal: XV, 7; 20, 6; 23, 9; 29, 7. Ta ütleb: „Sell ajal oli Kareda küla (*Carethen*) väga ilus ja suur ja rahvarikas, nagu kõik külad Järvamaal ja terves Eestis on olnud, mida hiljem meie omad kõik sagedaste on riisunud ja põlema süüdanud.“ (XV, 7). 1220. aastal sündis selle küla ligidal lahing. (XXIII, 9). Eestlased põgenevad külasse. Ristisõitjad ajavad neid taga „teesid ja majasid mööda,“ kisuvad need maha, kes „majade (katuste peale) ja puupinude otsa üles olivad läinud ja sealt vastu panivad, ja tapavad nad ära.“ Tapmine läks edasi külast välja põllu peale ja sealt kunni püha hiie paigani. Sellest selgub, et küla õieti laiuline on olnud, teedega (plateae tähendavad uulitsaid nagu linnas) ja hulga taludega. XXIV, 5 kõneleb Hindrek „suurematest küladest,“ kus tema 1220 teise preestri Theoderikuga ristimas käinud.

Külades elas rohkeste rahvast koos. Muidu ei oleks nad lühikese sügise päevaga kunni 500 inimest ristida suutnud. Külade kõrval nimetab Hindrek majasid (*domus*). Need olivad üksikud talud, mida sood ja madalikud teistest lahutasivad ja üheselamist ei lubanud.

Ükshaaval ei nimeta Läti Hindrek eestlaste hooneid mitte. Aga meie tunneme neid oma silmanägemise järele kõik. Sest kui midagi esivanematelt muutmata meie ajasse on jäänud, siis just hoonete ehitamine. Kehvemaks, viletsamaks ehk läh-

sivad nad raskete aegade rõhumisel, aga ehituseviisist hoiti aastasajad otsa kõvaste kinni. Eesti elumaja, nagu ta 100 aastat tagasi oli, kirjeldavad Rosenplänteri „Beiträge zur genauern Kenntniss der ehstnischen Sprache“ XI, 23—26. Sedasama viisi aga on peaasjalikult ka teiste Soome suguharude hooned üles tehtud, nagu A. O. Heikeli väga hoolas uurimine näitab „Die Gebäude der Čeremissen, Mordwinen, Esten und Finnen“ 1888. Aga meie tohime veel palju kaugemale minna, et nende ehituste esialgseid peajooni seletada. Sest need juhivad meid Kreekamaale ja sealt üle Vahemere veel rohkem lõunapoole. Iseäranis A. Meitzen'i suurepäraline töö „Siedelung und Agrarwesen der Westgermanen und Ostgermanen, der Kelten, Römer, Finnen und Slawen“ (1895) on siia selgust toonud, et Põhjamaade elumaja Vana-Kreeka ehitustega lähidas ühenduses seisab. (Võrdle peatükki „Das nordische und das altgriechische Haus, B. III, Anlage 140. lhk. 464—520). Sedasama kinnitab ka tuttav Taani archäolog S. Müller, „Urgeschichte Europas“ 1905. Ikka kindlamat kuju saab arvamine, et kõigi Europa rahvaste kultura ühisest kannust on välja kasvanud, kui ta ka iga maa ja rahva iseloomu järele on pidanud paenduma. Ütleмата hubas aine nõuaks omale eriharutust, kelleks siin mahti ei ole.

Kõrvalistest taluhoonetest ei lausu Hindrek midagi. Aga Eesti praegune õugi oma kojaga, saunaga ja aidaga on küllalt selged tunnistajad, kuidas vanaste elati. Tuleb ju neid hooneid just kõige algupäralisemate sekka arvata, mis olemas on. Et siingi võõras eeskuju mõjumas on olnud, selle kohta ei jäta A. Ahlqvisti, F. Beuningen'i, A. Bezzenberger'i, B. Bielenstein'i, A. O. Heikeli, Y. Koskise ja A. Meitzeni uurimised vähemat kahtlust. Hoonete nimetuste üle on laiemalt kirjutanud Ahlqvist, (Kulturwörter der westfinnischen Sprachen). Siingi on võõrast mõju märgata. Isegi nii eestiliselt kõlav ja Läti Hindreku kroonikas juba ettetulev maja on laen. (Ahlqvist, Kulturwörter lhk. 107; Thomsen, Beröringer lhk. 197—198). Aga maja on ühtlasi kenaks tunnistuseks, kuidas sõna tähendus muutub. Hindreku kroonika *maia*st=maleva ehk sõjavägede kogumisepaigast, leerist, (XV, 7; 23 7) on aegade jooksul üksiku inimese eluhoone saanud. Läänemaalt leiame veel maalinna Maianpathe (XXIX, 7) ehk Maianpata (XXX, 2), kelle lõpp elavalt Tar-tut=Tar-batumi=Taar-padut meele tuletab. Aitade kõrval, mis vist meilgi kõrgete postide otsa ehitati, nagu näituseks praegu veel Riisakülas, tarvitati panipaigaks ka maaluseid aukusid ja koopaid. Läti Hindrek teab neist liivlaste maal rääkida (IV, 3) ja veel 1693 leidis neid Liivimaalt reisija S. J. A. von Brand. (Reisen durch die Mark Brandenburg,

Preussen, Churland, Liefland lhk. 144). Rahutumatel aegadel olivad niisugused saladuselised, pealt kinnikaetavad hoiukohad väga kasulikud.

Kuidas meil üksikud talud ja neist suuremad kogud, külad, on tekkinud, selle küsimuse kostmiseks ei ole senni midagi tehtud. Rahvamälestused ja vanad kaardid pakuvad uurijale rohkest materjali. Et aga meie olud muidu teiste Soome suguharudega ligidalt ühetaolised olivad, siis võib ehk ka meie kohta maksta, mis A. Meitzen, Siedelung und Agrarwesen II, 185 j. e. Soome senatori J. Sjölen'i kirjast teatab. Sjöleni arvamist mööda on vanad soomlaste külad sell viisil sündinud, et üksik perekond ehk mitme perekonnaga suguvõsa mõne tühja paiga eluasemeks valis, tema piirid oma tarviduse järele ära määras, seal saatu põletas ja kütist tegi ja aegapidi sündlikud kohad kestvalt põllu ja heinamaa alla võttis. Kui perekond kasvas, laiendati piirisid ehk otsiti lähidalt uus asumisekoht. Keegi ei takistanud seda, kui seal mitte mõni teine perekond ehk suguvõsa varem ei olnud asuma hakanud ja maad põlluks tegemise läbi omaks tunnistanud. Piirisid üksikute perekondade ja suguvõsade maade vahel õiendati kokkuleppimise teel ehk kangema rusika kohtumõistmisel. Muidugi sündis niisugune piiride määramine umbkaudu. Siiski oli igal perel ehk suguvõsal oma teatav maatükk omanduseks, mida perekonna ehk suguvõsa liikmed tarvitasivad. Põllud ja heinamaad olivad harija kindel eraomandus, mets, niisama ka vesi, oli kõigil vaba ja lahti, kuidas kellelgi seda vaja oli. Selles kogukonnalises omanduses muudeti mõned sündsad kohad ühiselt põlluks ja tarvitati ühiselt. Tööjõudude järele, mida iga pere metsa rookimise ja maa harimise peale andis, sai tema ühisest lõikusest osa. Et niisugusel lool sekeidused tulemata ei võinud jääda, kestis ühine tarvitamine vist ainult ajutiselt. Hiljem jagati ühiselt haritud maad vaevanägijate töösuuruse, vahest ka perekonnaliikmete arvu järele ära. Jagamine oli kas kestev ehk teda võeti aegajalt uueste ette, et keegi paremat ehk ligemat tükki kauemat aega ei saaks tarvitada, vaid vahel ka halvemaga ja kaugemaga lepiks. Kasvas perekond ja uut maad ei olnud enam juure võtta, siis lõhuti talu „poolemaameeste“ vahel. Meitzen (Siedelung und Agrarwesen III Anlage 99 lhk. 331—335) toob niisuguste talude poolitamisest kaartisi ja kirjeldusi, nimelt Salult ja Mõisakülalt Põravere vallast. On Sjölenil ja Meitzenil õigus, siis saame ka aru, kuidas meie endised põllad, külavainud ja külakarjamaad tekkinud on. Hiljemal ajal, on maamõõtjad mõisa käsul vanu piirisid muidugi muutnud ja maatükid, mis enne läbisegi olivad, krunti ajanud.

Tõenduseks, et vanaste tõeste see maaperemeheks sai, kes teda kõige pealt tarvitama hakkas, tuletan üht rahvajuttu meele. Kolga-Jaani piiri peal vastu Põltsamaad on koguni kahe maakonna valdade heinamaad läbisegi. Ühel vallal on tükk siit, mõni vakamaa kaugemal tükk sealt. Kuulamisel, miks heinamaad nõnda lahus on ja mitte ühes plaanis ei seisa, seletasivad mulle vanemad inimesed, et valdade heinamaade piirid pärast Põhja sõda, mis rahvast harvendas, nõnda et heinamaid tarvitamata seisis, nõnda sündinud, et kust ühe ehk teise valla mees niitma hakanud, see niit hiljem vallaomanikule, mõisnikule, päriks jäänud. See on muidugi kindluseta ja kontrollimata rahvamälestus. Sest Rootsi ajast juba on meil hulk kaartisid üle jäänud, kus valdade piirid ommeti peavad ära tähendatud olema. Aga rahvamälestuse tõetuum võib palju kõrgemale ülesse minna, kui ajaarv ka ekslik peaks olema. Kindlama kuju ja mõõdupuu saaksime kätte, kui meil sarnaseid mälestusi igast maanurgast käepärast seisaks. Ikka uueste saab meile vanavara korjamise tähtsus selgemaks: meie vanavara on õieti meie kirjutamata ajalugu.

W. Reiman.

Eesti rahva arv.¹⁾

M. J. Eisen.

Alati on tarvidust tuntud rahvahulka teada saada. Ju umbes 1500 aastat enne Kristust kuuleme, et Mooses Iisraeli rahva kokkulugemise ette võttis. See kokkulugemine ei käinud ometi kõige rahva kohta, ei naisterahvaste ega laste kohta, vaid ainult täiealiste meesterahvaste kohta. „Võtke aru — neist, kes kahekümne aastased on ja peale selle, kes võivad sõtta minna Iisraeli soost, need peate te nende väge mõõda ära lugema“ (Nümeri, 1, 3), loeme selle rahvalugemise sihi kohta. Niisamasuguse rahvalugemise võttis kuningas Taavet ette. Taavetigi rahvalugemine sündis selle sihiga, meeste arvu teada saada, kes võivad sõtta minna. Seda tunnistab selle rahvalugemise tagajärg: „Joab andis äraloetud rahva aru kuninga kätte ja

1) Nagu Patmosel asudes on mul paraku võimata olnud kõiki tähtsaid hallikaid tarvitada. Tarvitatud hallikaid olen tihti ainult väljavõtetes võinud tähele panna. Rohket tänu olen nimelt herra cand. K. Leetbergile võlgu, kes mulle aidanud aineid muretseda. Kui töös tihti vajadusi silma paistab, palun neid lahkelt vabandada: hallikate puuduse pärast ei võinud nad paremini.

lisraelis oli 800,000 vahvat meest, kes mõõka välja tõmbasivad, ja Juuda mehi oli 500,000 meest“ (2 Saam. 24,9). Viimaks kuuleme veel Rooma valitsuse ajast, et keiser Augustus käsu andis rahvast ära lugeda. Keiser Augustus tahtis vähem sõjajaeliste meeste arvu kui maksumaksvate hinge arvu teada saada. Nagu Jeesuse sündimise loost teame, ei loetud Augustuse ajal mitte ainult mehi, vaid ka naisterahvaid, sest muidu oleks neitsi Maarja vaevalt pikka teed Petlemma ette võtnud, kust ta pärit oli.

Niisugust agarust rahva hulka teada saada, nagu piibli rahvastest tunneme, ei leia me põhjamaa rahvastelt, vähemalt nii varasel ajal. Hariduse kandjatel on muude asjadega tegemist, kui et neil aega üle jääks rahva arvu teadasaamisega tegemist teha. Harimata rahvad jälle ei märka sugugi rahva arvu teadmise tähtsust. Nii ei kuuluta ükski ajaraamat ega mälestuse märk, kui suur eestlaste arv umbes 1000 aastatki pärast seda olnud, kui Mooses Iisraelis rahvalugemise ette võttis. Ütle mata huvitav oleks meil teada, kui suurel hulgal eestlased kaugemalt Venemaalt Läänemere kaldale rändasivad. Aga ses tükis küsime ainult, ilma et keegi võiks kindlaid teateid anda, ei eestlaste arvu kohta 500 aastat p. Kr. ega ka 1500 a. p. Kr. Kui midagi tahame teada, peame ainult umbkaudsete arvamisega leppima. Selle aja kohta, mil eestlased Läänemere kaldale rändasivad, ei julge mina vähemalt umbkaudseid arvamisigi avaldada. Aeg seisab meist liig kaugel ja toed, kelle najale toetada võiksim, puuduvad täiesti.

1200 aasta esimese veerandi kohta hakkab Läti-Hindrek oma ajaraamatus eestlaste kohta ju kindlaid teateid andma. Läti-Hindrek kirjutab palju sakslaste tegudest ja ettevõtetest. Aga sest ei tea Läti-Hindrek midagi jutustada, et sakslased võidetud maa elanikkude ülelugemist oleksivad ette võtnud. Ainult üksikuid arvusid avaldab Läti-Hindrek eestlaste kohta. Nii jutustab ta, et eestlasi, kui nad Kaupo lossi kallale kipunud, võitlemises 1211. aastal 2000 meest langenud (XV, 1. 3). 1219 tapetakse Virumaal mõnda tuhat hinge (XXIII, 7), niisama sel aastal Harjumaal enam kui 1000 hinge. (XXIII, 2). 1220. a. langeb Järvamaal enam kui 500 hinge sõja ohvriks ja peale selle veel Harjumaal koobastes 1000 hinge (XXIII, 10). Läti-maal saavad 1223 enam kui 600 eestlast surma, Saaremaal aga jääb 1227 korra 2500 saarlast võitlemise väljale (XXX, 4). Need on ainult mõned tähtsamad langenud eestlaste arvud suurest heitlemise sõjast iseseisvuse eest. Väga tihti ei võta Läti-Hindrek vaevaks langenud hingede arvu nimetada või ei tea ta, lühidalt mõnda korda tähendab Läti-Hindrek, et sõjateel kõik maha löödi, kes aga iganes sõdijate ette või võitle-

jate küüsi sattusivad. Minu oletamise järele langes selles suures, kaua aastaid kestvas heitlemises, kui mitte igateine, siis ometi igal kolmas eestlane sõjale ohvriks.

Elavate kohta avaldab Läti-Hindreki mõne korra ka arvu-
sid. Lembitust kõneleb ta, et Lembitu kõigist maakondadest
sõjamehi kokku kogus ja et neid ilmus Rotaliast, Harjust,
Virust, Järvast ja Sakalast, ühte kokku 6000 meest (XXI, 2).
Kas kõik sõjakõlblikud mehed Lembitu juure kokku tulivad
või ainult osa igast maakonnast, selle kohta ei anna Läti-
Hindreki seletust. Vähe hiljemini kirjutab ta eestlaste ristitud
hulgast, üteldes: Sel ajal ristiti igal pool Eestimaal palju rah-
vast, nimelt nii, et mõned preestrid tuhat ja enam, teised viis
tuhat, mõned aga koguni kümme tuhat ristisivad (XXIV, 6).
Niisama nimetab Läti-Hindreki, et preestrid pärast saarlaste alla-
heitmist tuhandeid saarlaste veel ristitud (XXX, 5). Kõik need
Läti-Hindreki teated tahavad meile näpunäiteks olla, et pärast
allaheitmist eestlaste ometi veel kümneid tuhandeid järele jäi.
Mina oleksin sellepärast valmis oletama, et eestlaste viimase
sakslastele vastapanemise lõppemise järele 1228. aasta ümber
umbes 50,000 hinge veel järel oli. Ma arvan, see arv ei tohiks
mitte liig suur olla, kui meele peame, et mõned preestrid 5000
ja teised koguni 10,000 hinge ristitud. Tuli Lembitu kutse
peale kõigelt Eestimaalt ainult 6000 meest võitlemise ägeduse
ajal kokku, siis näitab arv 50,000 küll liig suurelt, aga väga
võimalik, et ainult üks jagu ilmus, ja niisugusel korral ei jääks
mõjuvaid põhjusi enam nii suure hingede arvu oletamise vasta.
Ülepea kahandasivad alalised sõjad sel ajal sõjas käivate
meeste hulka märksal mõõdul. Enne sakslaste meie maale tule-
kut tõusis eestlaste arv vist vähemalt 75,000 hingeni, võib olla,
ulatas ehk ligi 100,000-ni, aga võitlemise lõpetuse järele tohime
vaevalt arvata, et eestlaste enam kui 50,000 hinge elusse jää-
nud. Kes teab, ehk eksin ma, aga eksimine on inimlik, liia-
tigi mul sellel põllul, kus vähem kui sihituust puudub.

Kui suure eestlaste sõja lõpu järel sakslaste vasta tõesti
eestlaste umbes 50,000 hinge järele jäi, siis peaks praegusel ajal
kasvamise protsentide põhjusel rahva hulk vähemalt 7 miljoni
peale tõusma, arvavad mõned. Ei ainult 7 miljoni, vaid vähe-
malt 10 miljoni peale. Siiski elu tunnistab meile hoopis teistsugu
tagajärge. Elu näitab, et me sest arvust ligi 10 kord maha
oleme jäänud. Lugu on nimelt nii, et me rahvaste kasvamist
teoretikalikult ei tohi rehkendada. Elukäik tõmbab tihti kõigist
meie rehnungitest kriipsud läbi. Planeedid rändavad küll kind-
late seaduste järele, mitte aga rahvaste kasvamise. Õigust
ütelda, mõne korra märkame kasvamises küll kindlaid seadusi,
aga sagedasti astuvad iseäralikud tegurid (faktorid) platsi ja

teevad kõik kindlad seadused tühjaks. Rahvas kasvab siis kindlate seaduste järele ainult seni, kuni mõni välimine tegur vahele takistust ei tule tegema. Millal niisugune välimine tegur ilmub, seda ei oska ükski kõige parem rahva elutundjagi ette ära rehkendada. Võimata on siis rahva kasvamist kauema aja peale ette ära määrata. Me ei tohi aasta pealegi rahva suurust ette kuulutada, s. o., kui suur aasta pärast rahva hulk hakkab olema. Me võime ainult ette oletada, ei iialgi kindlalt ära määrata.

Kolm tegurit võivad rahvaste elus ilmuda, mis mitte ainult rahva kasvamist ei takista, vaid koguni võivad kahandada. Need kolm tegurit on sõda, tõbed ja nälg. Kui suurel määral ei ole need kolm meie rahva seas aastasadade määral oma mõju üles näidanud, kui palju hingesid hauda viinud! Ju enne nimetasin, et suures vastahakkamise sõjas sakslaste vastu 13 aastasaja algusel sõda, kellega korra katkki käsi käes käis, $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{2}$ selleaegsest rahva hulgast hauda viis. Sarnased õnnetumad ajad kordusivad pärast veel mõnda korda, sõjad, katk ja nälg pidasivad rohket lõikust ja panivad rahva kasvamise kinni, jah, mõne korra kahandasivad koguni rahva arvu.

Suure vastahakkamise lõpu ja allaheitmise järele läks aastasada vist rahulikumalt mööda. Suurtest sõdadest ega muist rahva laastavatest teguritest ei kõnelda. Jaroslav käis 1267 sõjaväega Eestimaal ja laastas maad. Siis sai küll vist paljugi inimesi otsa, aga selgemad teated puuduvad meil selle kohta. Niisama kuuleme muidugi sõdadest, aga hämaraks jääb meile, kui palju neist sõdadest otse eestlased osa võtnud. Sõdijad olivad järgmistel aastasadadel saksa rüütlid oma kannupoistega, muidugi pidivad eestlasedki sõjas rüütleid aitama, aga kui palju eestlasi ühel ehk teisel korral sõjas otsa sai, selle poolest peame nagu käsikaudu katsuma.

Neljateistkümnes aastasada lõi paari korda rahva kasvamisele valusaid hoopisid. Aastal 1317 oli vihmane suvi. Vihm rikkus vilja ära, vihm saatis heina hukka. Nälg kippus rahvale külaliseks. Näljaga üheskoos sammus katkusarnane tõbi. Nälg kestis kolm aastat ühte lugu, sest kolm aastat ikaldas vili, sadade kaupa suri inimesi nälja kätte. Russow nimetab, et vanemad lapsi tapnud ja ära söönud, teised vanemad jälle lapsi aga sellepärast tapnud, et nende toitmisest lahti saada. Mis ime siis, kui niisugusele näljale katkusarnane haigus seltsiliseks appi astus. „Mitme tuhande kaupa surivad inimesed linnades ja maal selle hirmsa tõbe kätte, nõnda et vaevalt nii palju üle jäänud, et põllud haritud saanud.“ See katkusarnane tõbi kestis 1320. aastani, nii et nälg ja tõbi mõlemad 5 aastat lõikust pidasivad.

Vaevalt nägi rahvas paremat aega, kui ju 1343 suur Eesti mäss algas. Sellest mässust võttis umbes 10,000 meest osa. Nagu vanad kirjad nimetavad, saanud need 10,000 meest peaaegu kõik otsa. Ma arvan, viie aastane nälja ja tõbe aeg ja suur Eesti mäss saatsivad Eesti rahvast vist umbes sellesamaale kõrgusele tagasi, kus ta 100 aasta eest seisnud, nii et 100 aastat rahva kasvamise kohta seda viisi ilma mõjuta mööda olivad läinud.

Ilma suurema kahjuta rahva kasvamisele voolas 14. aastasada ajamerde. Ei ma usu, et selle aastasaja hilisemad sõjad suuremal määral rahva kasvamist takistasivad. Küll aga andis rahva kasvamisele hoobi sõda, mis 1426 algas. Sest sõjast kõneldakse, et ta maad hirmsasti laastanud; niisama teisest sõjast, mis 1478 algas ja vähemalt kolm aastat maad rohkesti rüüstas. Kui palju nende sõdade ajal eestlasi langes, on võimata ära määrata. Seks puuduvad näpunäited täiesti, niisama nagu nad mõnda aega pärast seda veel puuduvad.

Mõne aastase rahu järele algas 1501 jälle sõda Venemaaga, mis järgmise aastani kestis. Selle sõja kohta kirjutab Russow (Chronik, lk. 59): „Sel ajal on venelane Liivimaal nii möllanud, et 40,000 inimest, noori ja vanu, puuduvat leiti. Osa neist oli maha löödud, osa vangi viidud.“ Kui palju neist 40,000 eestlased olnud, jääb meil teadmataks. Igapidi peame oletama, et palju neist lätlasteks tuleb arvata, muist aga ka sakslasteks. Jutustab ju ometi ajalugu, et venelane Tartu piiskopikonna, Riia piiskopikonna, Marienburi, Trikadeni, Ergmäe, Tarvastu, Viljandi, Laiuse, Põltsamaa ümberkaudsete paikadega, Virumaa ja Narva maad hirmsasti ära laastanud ja hävitanud.

Vaevalt sai rahvas sõjahaavust paraneda, kui ju katk 1515 platsi astus ja kuni 1520. aastani möllates hulga ohvreid enesele päris. Ohvrite arvu pole ma ometi leidnud. 1531 pääsis **katk** uuesti möllama ja nõudis Tallinnas enesele üksi 2000 hinge. Niisama pidas ta maarahvagi seas lõikust.

Ülepea peame 16. aastasada katku poolest väga rikkaks nimetama. Ühtelugu kuuleme katkust räägitavat. Ju 1549 hakkab suur katk jälle maad laastama. Tartumaal üksi langes kurja tõbe kätte kolme kuu jooksul 14,000 hinge.

Natuke enam kui 10 aastat läks mööda, kui orduriik varemetesse langes. See varemetesse vajumine tõi muidugi sõja kaasa. Sõja kannul käis jälle sõja armas sõber katk. 1565 ilmus katk uuesti, kõige pealt Tallinnas Rootsi soldatite seas. Tallinnast tungis katk maale ja pidas maalgi lõikust. **Et** meie maal „kahekümne viie aastane sõda“ algas, ei **lah-**
kunud katk enam meie maalt. Vahel jäi küll vaiksemaks, aga **varsti** andis ta seda rohkem oma võimu tunda. Suuremal

mõõdul astus ta 1566, 1570, 1571, 1577, 1578 ja 1580 platsi. Ühtlasi niitis nälg rahvast maha. 1580 a. katku kohta kirjutab Russow (Chronik, lk. 279): „Mardi päeva öösel 1580. a. ilmus Tallinna ütlemata kiire tõbi, mis ennast üle maa välja laotas, nii et pea lugemata hulk rahvast selle kätte ära suri. Ei olnud linna, lossi ega küla, ega ühtki maja linnas, ega ainustki talu külas, kus inimesed, noored ja vanad, korraga haiged ei oleks olnud. Mõnes külas ei ole ainust tervet inimest olnud, kes oleks loomi sööta ja joota jaksanud, mispärast mõnda päeva loomade karjumist kuulda olnud. Pärast saadi kuulda, et see tõbi läbi laia maailma, Türgi ja Tatarimaa ja ristirahva maa käinud. Tallinnas aga kestis see tõbi Mardi päevast uue aastani.

1558 algas meie maal sõda, mis umbes veerand aastasada ühte soodu kestis ja mis me kodumaa kahekümne viie aastaseks sõjaks võime nimetada. Seni kui sakslased, rootslased ja poolakad veel tapluse tallermaad tallasivad, ei laastatud maad nii hirmsasti. Aga kui venelased platsi astusivad, muutus lugu halvaks. 1558 tulivad venelased esimese korra ja vaheaja järele 1570 teist korda ja viibisivad sel teisel korral umbes 10 aastat ühte järge meie maal. Kuhtu need idanaabrid jala tõstsivad, sinna jäivad tuha hunikud ja vere ojad järele. Maa muudeti kõrveks, inimesi tapeti ilma armuta. Keda vaenlaste mõök maha ei lõõnud, langesivad metsades näljale ja külmale saagiks. Isegi metsadest ja rabadest otsisivad tatarlased ratsahooste seljas põgenejaid üles ja tapsivad ära. Sest ajast saidik liiguvad rahva seas jutud koera-koonlastest, kes inimesi kõigist peiduurgastest üles otsisivad. Harukorral võeti mõni tugev inimene vangi. Vangid saadeti üle piiri Pihkva poole müümatu rulle. Kui mitmed tuhanded eestlased sel hirmsal ajal langesivad, on võimata ligemalt ära määrata. J. Eckhardt tähendab (Livland im XVIII Jahrhundert, lk. 78), et selle sõja ajal Tartu ja Pärnu vahel ainustki inimeste asukohta järele ei jäänud. Kodaveres, kus varem mõnda sada meeste hinge 30 talukoha peal elas, oli pärast sõda veel 8 meeste hinge olemas. Igapidi peame nimetama, et 13. aastasaja järele 16. aastasada kõige verisemaid jälgi meie rahva ajaloosse kirjutanud ja kõige mustemaid tähti üles tähendanud.

16. aastasaja paarkümmend viimast aastat töotasivad paremat tulevikku. Aga vaevalt oli 17. aastasada alanud, kui ju näitas, nagu tahaks ta koleda 16. aastasaja jätkuks ainult olla. Ju aastasaja algusel pääsis sõda uuesti lahti. Tavalisest ei tule üks õnnetus korraga. Nii ka seekord. Sõjaga ühtlasi astusivad jälle nälg ja katk rahvast murdma, maad kurnama. 1602. võttis hall suvevilja täiesti ära, talvevili oli ka ikaldanud. Nälg

algas, kelle sarnast enne vähe nähtud. Leiba tehti puur koor-
test ja juurtest.

Aga veel kaugemale sundis nälg kannatajaid. Nagu endi-
sel ajal, tapsivad jällegi vanemad lapsed, lapsed vanemaid. Sur-
nuid kisti hauast välja, kurjategijaid võeti võllast maha ja —
söödi ära. Ei ime, et niisuguse nälja kõrva ühtlasi katk astus.
Järgmisel aastal ikaldas vili niisama. Õpetaja M. Lipp avaldab
arvamist, et sel näljatalvel 30,000 inimest nälja kätte surnud
(Kodumaa kiriku ja hariduse lugu I., lk. 139). Õpetaja Mülleri
jutluse järele 17. juulist 1603 pandi kolme viletsuse aasta ajal
Tallinnas üksi 11,000 inimest hauda. Vist tuleb suurem hulk
neid Tallinna elanikka eestlasteks arvata, nimelt neid, kes nälga
surivad; katku kätte võis muulasigi surra. 30,000 nälga surnud
inimest langevad küll kõik eestlaste kilda. Richter (Geschichte
der Ostseeprovinzen III, lki 179) ütleb, „et sel hädaajal suu-
rem jagu talupoegi, mõne arvamise järele koguni üheksa küm-
nendikku otsa saivad.“ Tähelepanemise väärt selle aja kohta
on salm, mis õp. Müller Tallinna Niguliste kiriku raamatusse
kirjutanud :

Aastal tuhat kuussada kolm
Oli Liivis hädaohus kõik loom.
Keda katk ei murdunud,
Kes nälga ei surnud,
Kes sõjas otsa ei leidnud,
Sellele Jumal tõesti imet teinud !

Nälg ja katk läks küll viimaks mööda, aga sõjad ei taht-
nud rahvale veel rahu anda. Siiski niipalju ohvreid ei nõudnud
nad enam kui enne. Rootslased ja poolakad avaldasivad sõja-
teel vähem metslast meelt.

Halvemaks muutus lugu, kui 1655 Vene sõjavägi jälle
meie maale tungis. Sõja järele sammus varsti ka katk, ainult
nälg jäi see kord eemale. Kreutzwald kirjutab selle katku kohta :
„Aastal 1657 tõusis suur katk, mis rahvast tuhande kaupa ära
tappis. Heinakuul oli suremine kõige suurem, nõnda et enam
ei jõudnud neid maha matta éga kirja panna. Ka ei jõutud
enam kirstusid teha, vaid linnades on surnud vankrite peale
laotud ja ilma matmata auku visatud. Mitu on ka muidu metsa
maha jäänud.“

Niisama hirmsalt kui 17. aastasada algas, niisama hirm-
said jälgi jättis ta lõpp järele. 1695 hakkas ju vili ikaldama
ja ikaldas suure vihma ja külma pärast veel enam. Nälg võttis
jälle võimust ja murdis rahvast tuhandete kaupa maha. Wrangel
(Chronik von Estland) nimetab ühes tähenduses, et sel nälja
ajal Eesti-, Liivi- ja Ingerimaal 100,000 inimest otsa saanud.
Osa tuleks seega lätlaste ja soomlaste registrisse lugeda, aga

umbes 50,000 surnut jääks eestlaste kohta ikka veel järele. Soomes arvatakse Soome asunikka septembri kuust 1696 septembri kuuni 1697 100,000 hinge nälga surnud olevat (Oma maa, II, lk. 590). Näitab, et see nälg kõik need hinged hauda viis, mis aastasada rahva arvule lisaks oli toonud.

(Järg tuleb).

Minu mälestused.

(Peeter Org, elulugu).

Minu esivanemad elasivad Rõuge kihelkonnas, Viitina vallas (Kosse). Minu vanaisa Juhan (Vene Juhan) elas Mäe-Mõõlu talus. Viitina mõisa omanik oli 3 oma valla poislast kolme jahikoera vastu vahetanud, mida ta ühe Venemaa mõisniku käest sai. Nende kolme poislapse seas oli ka minu vanaisa Juhan (Keiserina Katharina II. ajal). Venemaa pärisorjus olevat palju raskem ja hirmsam olnud kui meie maal. Seda nähes on nim. kolm poissi hakanud järele mõtlema, kuidas siit ära kodu saada. Ühel päeval on nad parajat silmapilku tarvitanud ja ära põgenenud. Päeva ajal on nad metsas maganud ja õhtu eel ligimasse külasse (ehk linna) tulnud, seal linnas lastega ratast mängides (küla) linnast läbi läinud ja sealt öösel jälle edasi kodu poole rutanud, et keegi neid tee peal kätte ei saaks ja tagasi ei viiks. Nõnda jõudsid nad viimaks kodu. Sellepärast teda ka Vene Juhaniks nimetatigi. Minu vanaisa ema poolt oli vaba talupoeg Rootsi ajast saadik ja elas Saarlase-talus. Temal ei olnud mõisaga midagi tegemist, vististe vabadusekirja põhjal, mida nad omale Rootsi kuningate käest olivad saanud Räägitakse, et nad väga rikkad olnud, õlut teinud ja viina põletanud ja nende õuedel olevat raudväravad olnud. Nende vaba põli olevat kestnud umbes 1830 aastani. Siis suri minu vanaisa Peeter ära ja vanaema jäi leseks. See läks teisele mehele nimega Mikk. Et Saarlase koht hea ilusa koha peal oli (Pärli jõe ligidal $\frac{1}{4}$ versta eemal), siis hakkas selleaegne mõisnik von Jürgens Mikku meelitama, et ta Saarlase talu ühe teise talu vastu ümber vahetaks. Mikk armastas viina juua ja laskis enese sellega ära petta, kirjutas paberi alla. Ta sai asemele Kogretalu ja peale kauba veel rohkeste viina. See talu oli aga orjuse talu. Nõnda kaotas minu vanaema ema poolt oma vanematelt päritud vabaduse koha. Tal oli 2 tütart: Ann (Anna) ja Matli (Mathilde). Minu isa Tannil oli Vene Juhani poeg. Ta

elas pärast Roobil (Talu) ja sai mõisa kubijaks, sest et ta lugeda ja kirjutada oskas, mis sel ajal aruldane asi oli. Minu isa õppis alles 15-nem. elu-aastas lugema ja kui ta mõisa lambaid hoidis, õppis ta lamburi käest, kes kirjutada oskas, kirjutamise ära ja selle läbi pani mõisa omanik teda teiste ülevaatajaks. Minu kosis Saarlase Petri tütre Matli Kogrelt. Ta oli hea südamega ja ilma kartuseta. Kus teised värisesivad ja kummardasivad, seal käis ta püsti peaga. Kui keegi ei julgenud mõisa ülemate juure minna asju õiendama, siis oli tema valmis seda tegema. Tema silmis ei olnud ka mõisnik, õpetaja ja kuningas muud midagi kui inimesed ja selle tundis ta ka ennast olevat. Et ta igal pool valmis oli puhtast südamest kaasa aitama, vaatamata selle peale, kas ta selle juures kasu ehk kahju sai, siis armastasivad teda kõik, kes temaga kokku puutusivad. Ta oli oma elu otsani kui laps ilma kavaluseta, (naiv) aga ka ilma kartuseta. Ka tema õde Ann (tädi) oli kartuseta, kuid kõvema südamega, karedam ja kavalam ja oma kasu püüdja. Ta oli oma mehe kõrvas mees, ja mees tema kõrvas oli naene. Kõik Saarlase Petri sugukond oli ilma vähema kartuseta, vististe küll selle pärast, et nende kaela ialgi orja ike ei olnud omandanud. Minu isa Tannil oli vähese kõnega, tasane ja tark. Ialgi ei olnud tema suust halva sõna kuulda. Ta oli ettevaatlik ja viisakas. Tema ütetus: „ülemast hoi a ennast kümme sammu eemale“, oli temale juhtnõuiks elus, et kokkupõrkamistest ülematega ennast eemale hoida. Mõlemad olivad vagad, armastasivad Jumala sõna, käisivad kirikus ja olivad vennaste koguduste liikmed. Vennaste koguduse palvetundidest võttis ema soojalt osa, isa enam külmalt, vististe enamaste ema pärast, kes sagedaste mures oli, et isa „nii vähe oma hinge eest hoolt kannab.“ Ema alaline juhtsõna oli: „Ennemine heida 1000 rubla tulekiresse, kui et ühest palvetunhist ära jääd“. Ema juures tuli sagedaste ka ebausk ilmsiks, ehk ta küll vaimusid ja tontisid ei kartnud, aga ta ei olnud sellest mitte täitsa vaba, ta uskus neid... Isa juurest ei leidnud mina sellepoolest kõige vähemat märkigi. Kui teised tontidest, vaimudest, kuratidest j. t. ebausu asjadest rääkisivad, siis lisas ta lühidelt juure: „tühi paljas kõik! Kuradit ei olegi. Inimene ise on see kurat.“ — Ta oskas väga teravaste vahet teha hea ja kurja vahel. Ta oli väga kokkuhoidlik, sellepärast oli tal ikka raha, kui ka vähe, ja ta võis teisi aidata. Ta laenas raha ilma täheta ja ma ei ole mitte kuulnud, et keegi teda oleks petnud ehk võla maha salanud. Sel ajal seisis mehe sõna auu sees, inimesed seisivad üleüldse kõlbliselt kõrgemal järjel, kui meie ajal, kus harva mõned üksikud veel hoolimata kõigist kelmustest vana küldist kõlbjisi aega meele tuletavad, — need ep ongi veel eest-

lased. — Minu isa hoidis ennast võlgadest täieste vaba; ta ei joonud joovastavaid jookisid mitte tilkagi, aga ta suitsetas õige kangeste.

Minu isa sündis pärisorjuse viimsel aastal 1818 ja ema sündis 1826 aastal, teine orjapõlves, teine vabas põlves. 1844 astus minu isa abielusse ja 1849 a. sündis neile esimene poeg 23. märtsil (kiriku raamatus 7. juunil), — kellele nad nimeks panivad Peter ja see olen mina. Minu sündimise koht on Jugu karjamois, kus ema suure mõisa veiste üle oli, mis siia kasvatada olivad antud. Siia käisivad iga nädal korra piigad ehk korrapoisid loomi tallitamas. Vanemate ütlemise järele olevat mina terve olnud ja aasta vanuselt hakanud kõndima ja rääkima. Kui ma 4 aastat vana olin läksivad minu vanemad Jugult Petra ehk Abra Talusse elama, aga jäivad siia ainult aastaks, siis tulivad nad jälle tagasi Jugule, kuhu nad umbeks kaheksaks aastaks jäivad. Abra talust on mul ainult nii palju meeles, et seal al olevast järvest suur haug toodi ja kui tal sabapoolt otsast tüki kaupa kunni üle $\frac{2}{3}$ ära oli raiutud, siis pani üks meestest hauile sõrme suhu ja ütles: nüüd sa enam mind ei saa hammustada ja kohe hammustas haug sõrme otsa katki. — Jugul on suur härbär, kahepoolega: Ühel pool elasime meie, teisel pool peeti palvetundisid ja kooli. Vana kiriku võõrmünder Pärli õpetas lapsi. Lapsed saivad koolist igapäev tükk leiba, sest ajad olivad vaesed. See meelitas lapsi kooli. Õpetati lugema, laulma (kiriku l.), Katekismust ja piiblitugu. Ühele ja teisele rikkama rahva lastest lubati kivist tahvli peale ka kirjutada. Kui laps kohe kätte ei saanud, siis olivad vitsad, millega neile tarkust kätte muretseti. Peksta saivad lapsed sel ajal palju piitsa, kepi ja vitsadega. Umbes 6 aastat vana, hakkas isa mind aabitsat õpetama. See oli sügisel. Ta näitas mulle lehekülje kätte ja läks ise reht kütma ja ütles: kui tüki senni ära õpid, kui ma tagasi tulen, siis toon ma sulle küpsetatud kartohvlid, mida ma väga armastasin süüa. Jouluni oli mul aabits selge ja ma võisin igast raamatust lugeda, mis kätte juhtus. Pärast jõulu hakkas isa mulle kirjutamist õpetama. Kohe ostis isa mulle tahvli ja krihvli, pärastpoole ka pliiatsi (tinapulga), plakipoti (tindipoti), paberi ja suled. Varre pidin ise tegema. Isa kirjutas hanisulgedega, aga neid ma ei osanud mitte leigata. Isa oli minu esimene koolmeister. Tema käest ma õppisin lugema, kirjutama ja natukenä ka rehkendama. Ehk kül meil kool majas oli, ei saatnud mind isa klassi, sest et ma seda kõik juba oskasin, mis seal õpetati. Pea tuli meile noor koolm. Pärli Nursist. Ta oli Rõuge kihelkonna kooli läbi teinud ja oskas juba rohkem kui endised koolm., aga et lapsed suuremad olivad kui koolm., ja mitte sõna ei kuulnud, siis

tegi pika varrega piitsa ja valitses sellega. Nii mõnedgi saivad piitsaga näkku ja põgenesivad ära meie voodite alla, mis ka klas-
sis olivad. Pea viidi meie juurest kool ära Järvele kuhu uus
koolimaja ehitati. Meilt käisivad suured poisid ja tüdrukud
mööda ja võtsivad mind ka kaasa. Mina olin umbes 8 aastat
vana ja väga väikese kasvuga. Järvel oli rehetoa otsas kammer,
kus suitsu ajal lapsi õpetati, ja kui suits oli kõrgemale tõus-
nud, siis õpetati rehetoas, see oli suurem. Koolm. oli
majatallitusega palju tegemist ja ei saanud mitte palju õpetada.
Tütarlapsed viitsivad niisama aega, poisid, kellel kelgud ja
suksed kaasas olivad, lasksivad mäest alla, senni kui kool-
meistril jälle aega sai poissä kokku korjata ja neid laulma
panna. Laulmine oli pea õpeasi, vahe peal ka natuke piibililugu
ja katekismust. Vahete vahel andis koolmeister oma suure
ree poistele ja läks ka ise liugu laskma. Koolimaja ees ja
vastu olivad suured mäekaldad. Ükskord paastu ajal juhtus
suur õnnetus. Poisid ja tüdrukud olivad kokku tulnud, et Rõu-
gesse kõstri juure laulma minna. Poisid istusivad hulgani
peale, üks suurematest ree pea peale ja regi läks kõige täiega
kaldal oleva kase peale ja löi esimese poisi näo katki, et ta
koledaste verd jooksis. Minki laulma. Aga sel ajal oli laul-
mise õpetus liig ränk. Päevad ja nädalad harjutati, enne kui
üks laulu viis täieste kätte sai. Mis nüüd ühe tunniga kätte
saab, seks kulus tol ajal mitu päeva ära. Et mänguriista ei
olnud, siis pidi kooliõpetaja oma healega kõik toimetama.
Alles kümme aastat hiljem pidi iga koolm. omale ühekeelega
balalaika muretsema (Monochord). Hiljem hakati ka siin ja seal
harva viulit laulmise juures tarvitama. —

Kui ma 7 aastat vana olin, hakkasin ma korra piigadega
karjas käima ja käisin 7 suwe karjas. Hommikult päeva-
tõusuga ülestõusmine ja karjamaale minek oli sel elueal väga
raske, muidu oli karjalapse elu sel ajal ütle mata luuleline
iseäranis Jugul olles, kus suured korra piigad¹⁾ ja korrapoisid
karja hoidsivad ja väikesed ainult ühes jooksivad. Siin olivad
metsad ja mäed, orud, aasad ja vainud nii laialised ja hulk
järvesid ilusa kallastega, et kül võis laulikuga hüüda: „Karja-
põis on kuningas, suure valla valitseja j. n. e.“ — Pealegi olin
ma oma vanemate juures, kes minuga pehmemalt ümber käi-
sivad (kui). Kiini aeg, kus loomad parmude piinal jooksmata panivad,
et omale põesastes ja metsades parmude pistete eest varju
otsida, oli õige raske, aga ta harjutas jalgu jooksmises ja värske
õhu sees ümber jookstes ja hüpates kasus keha hästi ja kogus

1) Lehekülje äärel kirjutud: katekismuse päha õpp. 9 korda? Minu
esimene Riias sõit Jugult 7 a. vana.

omale tervise kapitali. Siin peeti iga sügise jahtisid, mille tarvis vallast hulk mehi ja poisikesi kokku aeti. — See oli lõbus. Ka marjas ja seentes käimine tegi palju lõbu. Kõik mäekaldad olivad täis sarapuid, ja pähklid oli kül ja kül, et ei jõuudnud ära korjata. Sel ajal olivad karjamaad ja marjasmaad ja pähklemetsad kõikide päralt. Keeldu ja takistust tunti sel ajal vähe. Külade karjad käisivad ka koos. Jsegi ühe küla karjad käisivad teise küla maade peal, teiselt poolt vastati sellesamaga; meie võisime oma karjaga ka mõisa maade peal käia ja keegi ei takistanud meid. Oli ju isa igalpool lugupeetud. Selles suures vabaduses läksivad aastad mööda kui päevad. Seal tuli korruga muudatus. Jsa kaotas oma koha, sest karjamõis rendi peale anti ja löi nüüd Alamõölul tädi juures (ema õde An) sulaseks. Tädi elas õige kehvaste. Minu isal oli vilja ja ka natukene raha korjatud. Meil ei olnud leiva puudust, kuna tädirahvas harva leiba nägivad. Tädile oli karjast vaja ja mind pandi tema juure karjaseks. Palgaks paisati mulle kolm-kümmend kopikat ja nael villu aastast. Kui sagedaste pidin ma tädi suust kuulma: „käi ruttu, tee rohkem tööd, sul on ju täieline palk.“ Palgad olivad sel ajal väga madalad. Sulasele makseti 3—5 rubla aast ja anti pastlad ja tööriided, täieline tüdruk, kes kõik kodutööd oskas teha ja ka niita, sai omale palgaks 2—3 naela villu ja puud linu, ja 1 rubla raha. Selle eest pidivad tal omad riided olema. Kes nii tubli ehk täieline ei olnud, see sai vähem palka. Siin nüüd algasivad minu piina päevad, mis mul ial meelest ära ei lähe. Minu kohused suvel: Enne päikese tõusu üles, söö, jalad kangitud (kingis) ja päikese tõusul karjaga nurmel; kella 10-ni metsas, sealt kodu, söö, jalgrätid pestud, metsa lehmadele heinu otsima ehk aiast sigadele lehti korjama (kapsa aiast), on lehed korjatud ja hakitud, senni on kell ka k s, kängi jalad, söö ja mine karjaga metsa (magada ei antud), päeva loojaminekuni metsas, sealt kodu, sööda lehmad ja söö ise, istu hobuse selga ja ratsuta metsa (versta ehk paari versta kaugusele) õitsi, kuhu kõik küla hobused kokku tulevad — vana mees ehk ka vana naine oli hobusevaht — pane hobu kammitsasse, korja metsast hagu ja puid õitsituleks, siis tee tuli üles ja heida magama, senni oli kel juba 12, kesköö. Enne päikese tõusu ammuigi üles, võta hobune ratsuta kodu, söö uniste silmadega — mõnikord jäin söögi juures ka magama ja panin lusikaga piima ninasse — enne päikese tõusu jälle karjaga metsas j. n. e. Nõnda kõik suvi otsa. Lühikeste päevadega sain 2—3 tundi magada, kui ööd sügise poole pikemaks läksivad siis rohkem. Aga sügisel olivad nädalal vähemast rehed peksta ja siis pidin teistega kesköö ajal üles tulema kas tuld pidama

(peergudega), reht sikkama (sõtkuma) ise oma jalgadega ehk hobusega, vilja rehest välja ajama ehk reht atma (vilja parsile panema). Talvel: puid lõhkuma ehk hagu raiduma, sissekandma, metsast puid vedama, sigu söötma, kaplu (nõõrisid) tegema pastlate tarvis, linu rabama ehk muidu linapuhastamise juures kaasaaitama, karja söötma vet kandma, kui suured inimesed teol olivad. Mõnikord tuli himu raamatut lugeda, siis põgenesin tuppä, lasksin põlvile voodi ette — sest suits oli veel madalal, ei võinud seista — ja hakkasin lugema ehk ka tahvli peale kirjutama; nii kui tädi, kelle teenistusesse ema mind oli andnud seda nägi, kohe kisendas ta: Välja tööle, saad ju kalli palga: 30 kop. ja nael villu aastast! Tädimees jälle sõimas: mis sa vasikas seal teed. Kasi puid lõhkuma. Mis muud, kui heida raamat voodisse ja kirves jälle kätte. Nõnda läks umbes kaks aastat. Viimaks hakkas isa, kui ta nägi, et mulle liialt tööd peale pandi, minu eest seisma, elu läks natuke kergemaks ja ma sain jälle mahti lugemiseks ja kirjutamiseks.

(Järg tuleb).

Kirjandusline ülevaade.

E. Enno. Uued luuletused. Noor-Eesti väljaanne 1909. 60 lk., h. 50 k.

Vaevalt leiab E. Enno esimene luuletuste kogu pealkiri — „Uued luuletused“ — raamatu sisus enesele põhjendust. Igatahes ei avane siin miski uus maailm. Hoopis selle vastu: siin on peaaegu see Enno, kes vististi juba kümne aasta eest „Olevikus“ omi luuletusi avaldas. „Lindas“ ilmunud Enno luuletustega võrreldes peaks selle raamatu nimi ehk koguni „Vanad luuletused“ olema. See on vana, äraproovitud arm: „koiduhelgis haige kodumaa“ ja „Eesti haige süda.“ Ah see „haige kodumaa“ ja „haige süda“ — nii luuletuste sisus kui vormis!

Mul ei ole kunagi suurt vaimustust n. n. „vaba luuletuse“ vastu olnud. „Lindas“ ilmunud Enno „*vers libre*“id“ äratasivad harilikult ainult skeptilikkude osavõtmatus sarnaste katsete vastu, hoolimata sellest, et tol ajal veel nii lõpmata hallil ja ühetoonilisel Eesti lüürika alal iga värvilisem õis, iga iseloomulisem, igapäevsusel kõrgem nähtus enesega ühes tundma ahvateles. Näitas, nagu oleks Enno ainult originalisid parodeerimiseks muretsenud.

Kuid alles nüüd, Enno „Uusi luuletusi“ lugedes, hakkab arusaamine tema „vabade luuletuste“ väärtusest selguma. Need olivad igatahes midagi uut, need oletasivad ülekasvamist vanadest salmivormidest, Anna Haava ja Sõõti kitsaks jäänud schablonidest. Need oletasivad novatorlikka kalduvusi, uute vormide otsimist — püüdeid, mida kunstis alati kaasatundmisega

tervitama peab, hoolimata sellest, kui palju sarnased katsed tõsisid võitused kaasa tuua võivad.

Sellest ja ainult sellest vaatekohast peaksivad ka Enno „vabad luuletused“ huvitust pakkuma. Vaevalt ilmusivad need katsed täiesti ainult „moodi orjusest“ ja „järeltegemise himust“, nagu mõnel pool on kinnitatud. Kahtlemata leidsivad nad kohast pinda, kahtlemata tõlkisivad nad aja püüdmisi meie lüürikas: nad konstateerisivad Eesti värssi kriisist.

Sarnased põhjalikult - revolutsionlikud katsed ei ole iseenesest miski uudisasjad. Iga suurema rahva kirjanduse ajalugu võib neist näitusi anda.

Gustave Kahn, kes „vers libre“ Prantsuse kirjanduses teoreetiliselt põhjendada püüdis, tungis luuletuse sisemise rütmuse, meeolulise mõju poole, mis seda teravamalt, sügavamalt välja paistuma pidi, mida vähem luuletuse arhitektuurlik külg tähelepanekut enese peale tõmbas. Sisu lüüriilise takti, meeoluliste kapriiside nimel eitati ära kivistanuid luuletuse tehnika traditsionisid: ridade lõpuriimi, silpide tasakaalu, tsesuuri, salmide jaotust, vanu väljatöötatud vormisid nagu sonet ja tertsin jne.

See oli mäss, kuid paratamata mäss, mida luule-tehnikalised surved välja olivad kutsunud. Valitseva „Parnassi“ kooli ja ka osalt esimeste sümbolistide korrapäralik ja lehvitud, aga ka külm ja tuim salm pidi vastuvoolu, protesti, murdmise katseid äratama. See vorm oli oma täiuseni tõustes ühtlasi enese edenemise võime kaotanud; ta oli kunstile takistavaks kooreks muutunud, mis võimetu oli uusi aineid, uusi kõige peenemaid meeolu lainete värinaid, ennem tundmata aimdusi, praeguse kultuura-inimese õrnu ja raskelt-trehvatavaid läbielamisi edasi andma. Need ained igatsesivad uut vormi, niisama õrna, ebamäärast, painduvat, eneses ootamata võimalusi sisaldavat, nende ainete meeolusid vastavat.

Kuid võitlus äraiganud kunsti traditsiooni vastu ei tohi veel võitluseks terve kunstiharu vastu muutuda. „Vaba luuletuse“ kuulutamise tähendab aga tõepoolest luuletuse surma kuulutamist.

On asjata küsida, mis luuletusest siis veel järele jääb, kui tema kohta enam riim, rütmus ega salmi kuju vastuvaidlemata, kohustavad nõudmised ei ole. Järele jääb ju ainult harilik proosa. Asjata nimetatakse sisemist rütmust, luulelikku meeolu, sõnade muusikat: — nagu ei nõuaks meie ka igalt harilikult proosa töölt sisemist rütmust, meeolu ja muusikat.

Kui praegune proosa oma edenemise teel ikka peenemaks, paindlikumaks, suurtsugusemaks saades salmile läheneb, kui ta end alliteratsiooni, laulu rütmuse ja isegi üksikute sõnade riimi seaduste alla painutades peaaegu luuletuseks saamas on, — siis ei tähenda see veel, et luuletus omalt poolt kõik enese eesõigused ära andma, proosale lähenema, proosaks saama peab! See on iseteadlik luuletaja ülesannete vähendamine, ehk see on, nagu J. Aavik kusagil tähendas, lihtsalt laiskus.

Sellest luuletuse vormi nõrkusest võidab ainult tema võistleja proosag. Sest tõepoolest on „vaba luuletus“ ainult üks nähtus proosa edenemise

loos. Kui ka „vaba luuletuse“ vormi siin ja seal edasi kultiveeritakse, siis peab teadma, et see ainult proosa edu tähendab, luuletusele aga kasuta on Sest proosale on ju täiesti ükskõik, kas teda risti või põigiti kirjutatakse. Kuid kirjanduslikkude vormide eraldajaks ei või mitte ainult trükiladu ja fantasia olla.

Eestikeelsed „vabad luuletused“ ei ole ka proosa seisukohalt midagi väljapaistvat, elulootust töötavat pakkunud. See on väga halb proosa olnud: ülesahatud, koomilik-saladuslik oma sisu ja prohvetlikult-räpsakas oma vormi poolest. Kuna Enno töödes veel nende eelsündimise õigus, uudisaja värskus, vahel ka intimlik, unistama panev aine natukene huvitust äratas, siis näitasivad tema järelkäijad — Söötist ja Haawast kuni Hans Pöögelmannini, — mis sarnasest maneerist huule loota võib. Kuid ka Enno „vabad luuletused“ olivad kõigest sellest vabad, mis neid luuletusteks teinud oleks. Nad on ainult näidanud, et „vaba luuletuse“ vorm midagi väljaspool luuletuse vormi on. Värsi progress ei lähe mitte tema kaudu, vaid temast mööda.

On tarvis enesele järgest kõrgemaid ülesandeid seada, aga mitte ainult olevaid traditsionisid eitada. Pääsemine labasest, äratambitud, Reinwaldi vemmelvärsiks muutunud Eesti salmist ei või mitte väljaspool seda salmi, vaid temas eneses peituda. Siin on Suitsi ja Grünthali tee — tee europaaliku kunstipaistuse valgusel, vabalt peale võetud distsiplini ja enesetäiendamise tee — nende ennem tundmata riimide ja mõõtude, ennem aimamata lüüriiliste nägemiste maal.

Kuid, nagu tähendatud, on Enno „vers libre“ katsetel ülemineku aja nähtuste väärtust. Nad näitasivad, et Eesti salmi sees midagi muutumas oli, et see apraks läks, lagunes, varises — oma väsimusest, vanadusest, tühjusest. Selle surmas vaakuva, kuivetu ja kõhna värsi kõrval oli Enno udune proosa-luuletus nagu elav ja rõõmustav tulukene, hoolimata sellest, et ta tulevikule midagi ei lubanud ja ka nagu ülesleidus Eesti kirjanduses täiesti uus ei olnud. Sest juba 90-ne aasta eest jooksis Kristian Petersoni „laulu ilus tuline oja“, mille väärtus ka igatahes mitte tema luuletuse vormis ei ole, vaid tema Sturm und Drang'i meeleolus, tema keele uhkes ilus ja värvirikkuses.

*

Nüüd on Enno nähtavasti isegi usu oma „vaba luuletuse“ sisse kaotanud. Tema „Uued luuletused“ näevad igatahes nagu luuletused välja: neil on enamasti lõpuriiimid, salmi rütmus ning salmilik jaotus.

Tema raamat algab väga isikliku saladuse avaldamisega:

Ma tulen hilja, viimne teiste seltsis,
Ei jõudnud varem lauluvainule.
Ei looda pärga ega lille ehteks:
Jäin ikka hiljaks iga võidule.

Ah, see ei ole mitte, järelmõtlemata tunnistus, antud oma sõpradele sentimentälsel minutil! See on traagilik laul, — võib olla, ainsam salm

terves kogus, mis sügavas valulikus läbielamises loodud on. Temas on sügav tõde peidetud. Ma arvan, „Noor-Eesti“ on Enno luuletuste kogu ainult selle tõe kinnituseks välja annud

Igal ajal on ise kunsti mõõdupuu. Aasta kümne eest oleks Enno luuletuste kogu nagu ilmutus, ootamata ilus annetus meie luulekirjandusele olnud. Sest kunsti nähtuse väärtust ei määra mitte niipalju tema ise, kui tema koht ajaloos, tema ümbrus. See on võrdluse, see on võistluse küsimus. Mis oleks suurem vastolu olnud, kui vastolu Enno kergelt libisevate rütmiliste ridade ja Lippu, Bergmanni ning Jakob Liivi tuima proosa vahel! Sest isegi Enno „vaba luuletus“ on kümme korda enam luuletus kui Lippu või Bergmanni moraliseeriv vemmelmärss. Enno väikene luuletuste vihk oleks nende kõhukate kirjade keskel kui sinilill kesk kuivanud takja põõsaid seisnud. Oma vormi poolest veel oma kaasaeglaste lähedal, oleks teda neist ta meeleolu, ta üksikud kerged ja ilusad fraasid, kultuurainimese unistuste õrn hielendus lõpmata kuristikuga lahutanud. See oleks nagu esimene kevadelind raagus metsa kohal olnud.

Nüüd aga kirjutab Enno isegi melanholiliselt :

Ma tulen hilja, viimne teiste seltsis. . .

Ja tõesti, mis pakub nüüd veel Enno — pärast Suitsi ja Grünthali, koguni pärast Marie Heiberg'ki! Iga uus kunsti nähtus on aga ainult siis eluõigust väärt, kui ta midagi oma, uut, edenenud pakub, kui ta vähemalt enne olevast madalamal ei seisa.

Võtame esimesed ettejuhtuvad võrdlused.

Siin on Enno sügise lüürika :

Vihma sajab ja tuuled nutavad —
Kuis nii üksinda lähed,
Üksi kui keskööl mõtted, helinad —
Sügise, tasa su sammud kostavad,
Kadunud isegi tähed.

Ja selle kõrval Suitsi „Sügispäevade päev“ :

Sügis, sügis, vaikne, valju !
Rinnas hääli liigub palju.
Kumisevad Toone kellad,
Hirmsad, armsad, õudsed, hellad.
Üle laane, üle luha
Kostab mere, mere uha
Vastu halli rannakalju. . .
Sügis, sügis, vaikne, valju !

Ehk Enno teine looduselaul „Kevade õhtul“ :

Nagu magus unenägu
Tine hõiske igal pool;
Üle aasa ujub tasa
Valge udu jahe vool.

Aga selle kõrval Grünthali „Kevade tunne“:

Midagi helendab, helgib ja tuikab
Kaugete kinkude takka ;
Kaugete metsade takka
Midagi kutsub ja hüüab ja huikab.

Sarnased võrdlemised on Enno raamatu seisukohalt kardetavad. Sest selle määravaks tooniks on ainult refleksionlik minutiliku ärkamise vaimustus, mis kusagil kuni tõsiselt-luuleliku paatoseni ei tõuse, vaid laiali sulavates kujudes, üksteisele vasturääkivates piltides, võrdlemisi ilusalt helisevate sõnade hunikus uppub, hääbub, hukkub. Sagedasti on raske või hoopis võimata miskisugust ühist ainet uduselt laialijooksvates lausetes tabada. On ükskõik, missugune pealkiri nendel luuletustel oleks; ükskõik, missugune rida alguses või lõpus seisab. Sagedasti otsite loogikalikku sidet nende nõrgalt riimitud ridade vahelt asjata. Mis mõte on näituseks luuletusel „Öösel“:

Oma emarinna naale (,)
Öö, mu südant paiguta ;
Oma pimeduse valgust,
Rändaja (,) mul juhata.

Sinu päikse-igatsus (...)
Sugulased oleme,
Oma mulda sa mind mata,
Et ma õitsen sinule.

Või peab see luuletus muusikaga mõjuma? Aga mis muusika on tema ainsamates riimides: „paiguta — juhata“, „oleme — sinule“! Või peab ta meeleolu äratama? Tõepoolest äratav ta ainult üht meeleolu: santi meeleolu sarnase kirjanduse üle!

Kuid see ei ole ainsam näitus. Sarnased on kogus luuletused: „Märgitud“, „Ma tunnen lillesid...“, „Igatsuse-lill“, „Vesiroos“, „Kuu kuma...“, „Väsinud“, „Vangis“, „Kauge kõlin“, „Kuusk“, „Metsas“, ja teised — kõik need hallid ja lõdvad sõnade kangad oma laialijooksvate vesiste kirjadega, need lõpmata sõnade rongid, mis oma suurusega midagi suurt ja oma paljusega midagi mõjuvat ütelda tahavad, kuid mis tiivuta lindudena meie kõrvadest mööda langevad. Nad ei ärata miskisuguseid tundmusi: selleks peaks luuletus oma plastiliku sisu ja muusikaga mõjuma. Nad ei pane midagi mõtlema: selleks peaks neis endis miskisuguseid mõtteid olema. Neid kuulata nagu uimase peaga: kõik sõnad on mõistetavad, sagedasti ka laused või lause osad, — aga luuletust ei mõista te ometi mitte. See põleb nagu õletuli: kõrrest kõrreni, väikese valgusega, ilma ühise leegita. Peab ainult imestama seda hämarat, vesist meeleolu, mis enesele miskisuguseid konkretikumaid, tabatavamaid väljaütlamise vormisid leida ei suuda, kui need sagedasti loogikalise ja grammatikalise sidemeta

ning kirjamärkideta nõrgad sõnade ahelad. Kuidas võis autor tõsiselt järgnevaid ridasid kirjutada, kuidas nõnda, et neid tõsiselt loetaks :

Mu valged teed kesk valu-lagendikku
Mu tundeid mälestustes suudlevad (?)
Veel üksi igatsuse sala päikse-sõnu (?)
Mu lauludele kullaks külvavad.

Mõeldagu ometi järele : valged teed suudlevad luuletaja tundeid tema mälestustes ja külvavad „päikse-sõnu“ tema laulude peale ! Salmi esimene pool on võimatuseni tume, teine pool aga on põhjendamata : Enno luuletustes ei ole miskisuguseid „päikse-sõnu“.

Lubatagu veel teine samalaadiline näitus tuua, mis eneses niisama sügavat saladust sisaldab nagu eelminegi :

Nüüd väravad on kinni kõrgel ilmaal —
Sootule tantsust väsind istun mullas
Ja nutan, et mu nimi leinas pidu aal,
Mis lumivalge mõtte lastel antakse,
Kes jõudsid tunde lumehelgis pärale
Kui kõlin jumaluse kandle kullas.

(„Kauge kõlin“).

Pea kunagi ei saa neis luuletustes nende põhi-meeleolu, nende pea tooni, mis kõikidest ridadest punase lõngana läbi läheks, tabada. Nende aine sulab käte vahel lumena laiali, variseb liivana maha. Kõigevärvilised sõnad lendlevad meie ümber nagu kirjud linnud pimedas toas. Iga võrdlus on siin eri ilmast, iga rida ise meeleolus loodud. Ei ühtki plastilikku pilti, ei ühtki lõpuni tõmmatud joont või lõpuni mõeldud mõtet. Iga järgnev rida hävitab oma eelmist, tumestab seda, sööb seda. Kui palju iseseisvaid ülesastumisi, piltide algusi „Noore kotka laulu“ viimases salmis on :

(1) Kilke kõrgustes ! (?)

(2) Õnnis, kes tühi ei seisa kui kesa,
Õnnis, kel armus ja tarkuses pesa ! (!)

(3) Kisavad varesed —

(4) Vuhiseb surm
Tühjuste üle ;

Kuid nendest algustest ei ole edasi saadud. Ühelegi nendest ei järgne väljatõttatud pilt, nad on katkendilised ja isekeskis võõrad oma meeleolu, oma rütmuse, omade värvide poolest nagu postkaartid, mis juhtumisi kaupluse aknal kõrvu seisavad. Neid võib terve akna täis olla, nad võivad reklaamilikult heledad olla, kuid nad ei sünnita „miskit ühist pilti. Hoopis selle vastu : neid on võimata üheskoos vaadelda.

See eri - meeleoluliste piltide segamine Enno luuletustes võib vahel koguni koomilikult mõjuda. Üleüldiselt „kõrges“, pühalikus toonis kirjutatud

luuletus „Päikse tõus Hobusemäel“ saab järgnevate ridade pärast oma lõpuosas hoopis parodiliku ilme:

Järves hõiskab valgus, palve toonid nõuab (?),
Kiired pesevad suud, päiksel hommiku sõõm.

„Sügisesel kuu-valgel“ laulab Enno:

Mul oli armas päike,
Ja õnnis kiirte-tee,
Ees tuhat õnneranda,
Käes kepiks kevade.

Ja neiu „südame laulu“ lõpus kostab korruga lihunikulik hääl:

Söö, täkk! Siis lähme kõlisevat kosjasõitu.

See olgu ohver: rahva lootus nõuab võitu!

(„Kaer“).

Tundub, nagu oleks terve see luuletus palveteenistus hobuse palge ees! Missugune hobuselik ohver ja hobuselik palve! Mis on aga kõigel sellel asjal tegemist „rahva lootusega“?

See „rahva lootus“ tahab aga paljude luuletuste peaaineks olla. Kuid kaugemale „Eesti haigest südamest“ Enno saanud ei ole — nüüd kümme aastaid pärast Sööti elegiaid, aastakümned pärast Koidulat! Kui suured Enno võimised selles aines on, seda näitab kõige paremini luuletus „Oder“, milles isamaa ja õlut ülistatakse. Tõepoolest: kui vähe sellest rahvuslikust vaimustusest veel meie lüürikas järele on jäänud! Ennogi võib ühesugusel toonil „kaeru“ hobusele ja „odratuld“ (!) isamaale ohverdada! Isamaa laul — see on joobnud burschi lauluks muutunud. Missugune ideeline nihilismust kostab järgnevast Enno salmist:

Me pühitseme odratules oma rammu,
Ja hingeääsil võõgaks valmib higiraud (?),
Me mälestame seitsmesaja aasta sammu,
Kus täis ei saanud meitest rõõvli haud, —
Me pühitseme elu.

Suurem osa Enno luuletustest, mis mitte isamaa ja kodu aineid ei käsita, on hümnused loodusenähtustele. Kuid ka need on pealiskaudsed, ka need ei saa üle kõige primitiivlisemast panteismuse kuulutamisest, mis end segasemõttelises proosas avaldab. Siin on luuletus „Inimene“:

Üks õnnis minek kujunedes iseendasse,
Kui olek lapseks kogu elu saladusele,
Et leida oma loomus kõige ilma algust
Ning sulatada endast iga asja valgust.

Ja siiski valutare hääle (?!), mõru kurnaja (?!),
Kõik vere sisse uputaja (?!), maru lõhkuja (?!),
Et tuhaski veel kaugele jääks õnnis rahu
Ja üksi pimedusel oleks ilmas mahu (!). Jne.

Selles luuletuses on igatahes „iga asja valgus“ sulatatud. Valitseb pilkane pimedus. Mis on selle keele kõrval Kreutzvaldi „Lembitu“ või „Rahunurme lillede“ keel! Aga sarnased on kõik Enno „filosofilikud“ luuletused. Ja kui meie nendest ka vahel aru saame, siis ei paku nad pealt odava moraliseerimise mitte midagi. Niisugused on luuletused: „Ju kadunud on vana...“, „Vangis“, „Kallimeelsed“, „Sa tõuse“ j. t.

Oleks veel natukene arusaadav, kui Enno luuletuste sisulik selgus vormi muusikale ohvriks toodud oleks. Oleks osalt andeksantav tema sisuliku plastika puudus, kui ta meie salmi tehnikat tõstnud, Eesti värsi vormi edasi kultiveerinud, uusi riimisiid, uusi rütmusi loonud oleks.

Kuid Enno ärateenimised sellel alal seisavad ainult tema „vaba luuletuse“ ülesleidmises ning soneti ja tertsiini vormi tarvitamises ta „Uutes luuletustes“. Viimased katsed on igatahes kiiduväärt. Sonetti on meil siia maale vähe tarvitatud, tertsiini aga vist mitte sugugi. Sellega aga lõpevad Enno vormi väärtused ja iseäraldused. Oma rütmuse poolest jäävad ta laulud kaugele Suitsi ja Grünthali väljajäetud värside mitmekesisusest, Tema riimid aga ei ole isegi Reinwaldi riimidest palju paremad. Need on vemmelveersilikud riimid: „tuuled — luuled“, „kesa — pesa“. Aga palju ei ole sarnaseidki puhtaid riimisiid. On luuletusi, mis ainult riimidega nagu „sammuda — koduta“, „edasi — alati“ algusest lõpuni leppima peavad. Sarnaste keskel on riimid „hämariik“ ja „kanarpik“ veel küllaltki head ja algupärased.

Sellest hoolimata, et Enno riim kusagil midagi iseloomulikku, ühtki ootamata efekti ei paku, avaldab ta ometi türannilikka kalduvusi. On esimene rida kirjutatud, siis on temaga riimiva rea saatus määratud: vemmelveersi riimi nimel ohverdatakse mõte, loogika, maitse, grammatika. Võtame esimese ettejuhtuva näituse:

Üks tee viib üles armastuse maale,
Kui vaevalt ärkand koidu-ilu aale,
Üks tee kui tehtud inimeste kõrgustest,
Kuis paistavad meil paremate südamest.

(„Kallimeelsed“).

Millega on selles salmis teine ja neljas rida põhjendatud? mis loogikalik või grammatikalik side on neil esimese või kolmanda reaga? kas nad ei ole ainult puudulikkude, armetute riimide ohvrid?

Sarnase grammatikaliku ükskõikluse pärast võib Enno luuletuses „Märgitud“ sõna „pandud“ asemel „pantud“ kirjutada, et see sõnaga „antud“ riimiks. Sellepärast võib ta luuletust „Igatsuselill“ järgmiselt alata:

Kus viibid? Tervitusi toovad sinult tuuled!
Kus õitsed nagu taevas sinine?
Kõik kõneleb siin sinust üksine!
Su igatsuses kõik on võrsund minu luuled!

Selles arvustuses ettetoodud näitused on ainult üksikud samalaadiliste nähtuste reast. Kuid juba needki suudaksivad tervet luuletuste kogu hävitada. Aga ometi ei ole need ainsad, ei, see on määrav, ülivõimuline element, mille seest üksikute lugemisevõimalust pakkuvate ridade otsimine tüütav ja vihastav on.

Isesugusest asketlikust maniast aetud, suutsin ma end paar korda järgimööda raamatust läbi lugeda. Ainult ühe võrdlemisi korda läinud, sisulikult ühtlase luuleliku miniatüri leidsin ma sealt: See on:

Koju igatsus.

Nüüd õitsvad kodus valged ristikeinad,
Tuul mängib lillelõhnaga —
Mu ümber sala laulvad vaiksed leinad.

Ja säääl, kus tee nii pikk ja tolmune
Viib sinimetsa poole kaugele,
Säääl kahekõne loob kui pilvi teele,
Et kanda kojukutset minu meele.

Ja sala laulvad minu vaiksed leinad,
Et õitsvad kodus valged ristikeinad.

Selle kõrval nimetaksin veel luuletusi: „Sügisesele rannal“, „Mu tuba on väike...“, „Ei püsi neist ükski...“ ja „Jutluse ajal“. Kuid nende kõikide soovitamine — see oleks juba kergemeelne samm. Ja need viis luuletust — need on ainult kümnes osa luuletuste kogust!

*

Võib olla, tundub käesolev arvustuslik märkus liiga teravalt. Kuid iga autor aitab ise mõõdupuu määrata, mille järele tema tööde ületsustatakse.

Enno oma „Uute luuletustega“ ei ole enam uus luuletaja. Hoopis selle vastu: tema siamaale trükkis ilmunud töödest saaks vahest mitu sarnast kogu. Ta ei ole sugugi algaja. Ta on terve kirjandusliku vormi — „vaba luuletuse“ — loonud, mis mitte üksi algajaid, vaid isegi vanu luuletajaid kaasa on tõmmanud. Kõige sellega peab käesoleval korral rehkendama. Selles leiab ka käesoleva märkuse toon ja pikkus põhjendust.

Nende ridade kaudu räägib pettumus täitmata jäänud lootuste pärast. Sest Enno luuletuste kogu äratav esiotsa lootusi. Raamatut siit ja sealt huupi lahti lüües näete „uusi sõnu“, värvilikka lauseid, üksikuid imponeerivaid piltisid. Kuid „Uusi luuletusi“ leheküljest leheküljeni ja reast reani järelmõttlikult lugedes näete, kui pääliskaudne, kui dillettantlik kõik see on. See raamat on kirju ilusatest modern sõnadest nagu ta kaanepiltki, milles end labasus ja maitsetus sümbolilise päikese ning ahelates kätega ühendanud on. Nad nõuavad meilt liiga palju, aga ei anna ise midagi. Nad nõuavad meilt üsku, et meie neis midagi suurt, sügavat, uut näeme.

See raamat on jällegi üks neist kahtlastest nähtustest, mis kunstilikus loomisetöös tööd, tistsiplini, enesevalitsust eitavad ja ainult omas hämaras, uduses meeleolus, subjektivistes unistustes, mis kunstilises ümberloomise töös enesele objektivlikku vormi omandanud ei ole, enese väärtust näevad. Sarnased tööd võivad vahest päevaraamatutena, psühholoogiliste dokumentidena, aga mitte kunstitöödena huvitust pakkuda.

Fr. Mihkelson.

O. Grossschmidt. Uued sihid, uued vaated. Näitemäng kolmes vaatuses. Tartus. Trükitud Hermannii trükikoja kulu- ja kirjadega. Hind 35 kop. 61 lhk.

Head näitemängud on rahva kõrgema kultura tundemärk. Kui ühel rahval juba epika ja lüürika on, siis alles astuvad dramatilised jõud üles. See, kõige pealt vanade greeklaste juures sündinud, asjaolu on pea terves ilmakirjanduses kordunud.

Terve praeguse aja näitekirjandus on norralasest, Hendrik Ibsen'ist välja kasvanud, kuna venelane Leo Tolstoi ainult vähemal määral järel aitas oma „Pimeduse võimusega“. Iseäranis intensiivselt on H. Ibseni mõju Saksa näitekirjanduses märgata, kuna seal ka paar paremat õpilast leidis: üks enam vähem iseseisvam a n n e, Gerhart Hauptmann, kes naturalismuse näitelavale viis, teine näitelavaline virtuose Hermann Sudermann, realismuse näitelavale avitaja, astusivad nad ühel ajal (aastal 1889) üles. Ei ole raske G. Hauptmanni esimeses näitemängus „Vor Sonnenaufgang“ („Enne päikesetõusu“) Leo Tolstoi „Pimeduse võimuse“ otsekohesest inspiratsiooni, H. Ibseni kavatsemist ja Arno Holzi tehnikat leida, kuigi autor selles töös ühte tegelast Lothi ütelda laseb: „Need (E. Zola ja H. Ibsen) ei ole kellegi kirjanikud, vaid tarvilik paha, preili. Mul on tõsiselt janu ja nõuan luulelt selget, karastavat jooki. Mis Zola ja Ibsen pakuvad, on rohi.“ Arno Holzile, „kõige konsequentsemale realistile,“ on see G. Hauptmanni esimene drama pühendatud.

Saksa tuttavam kirjanduse ajaloolane R. M. Meyer defineerib Hauptmanni ja Sudermanni tööde vahet järgmiselt: „Gerhart Hauptmann langeb lüürikusena tegevuse sisse; Sudermann aga tormab epikuse õhinaga sündmustikusse.“¹⁾ Kaunis ohtralt tendentsi ja näitelavalist efekti, ning Sudermann ongi võidul.

Rudolf Lothar ütleb, et Saksa näitekirjandus just selle pärast läinud aastasaja viimasel kahelkümnel aastal nii jõudsal sammul on edasi läinud, et ta rohkelt teiste rahvaste kirjanikkudelt laenata osanud ja seda siis

1) Die deutsche Literatur des XIX. Jahrhunderts von Dr. R. M. Meyer. Zweite Auflage, Berlin, Georg Bondi 1900. Lhk. 848.

oma olude järele ümber loonud. Genius seistagi õieti selles, et ta teiselt nende häid omadusi omandada mõistab, ütleb, kui ma ei eksi, Hermann Türck omas „Der geniale Mensch“.

Meie kirjanikud aga näikse arvavat, et see patt on, kui nad teistelt midagi õpivad. Nad arvavad eneses kõik olevat, kui nad omast rahvuslisest karbist välja ei vaata, aga, kahjuks, ei teagi nad, et nemad omas karbis mitte midagi ei ole

Herra O. Grossschmidt on uue näitemänguga maha saanud, see on juba kolmas lühikese aja jooksul. Kui hra O. Grossschmidt oma luuletustega avalikkuse ette astus, luuletustega, millede juures selgesti K. E. Söoti mõju märgata võib, siis võeti teda kätteplaksutamisega vastu. Aplodeerijate hulgas oli ka Gustav Suits. Ei taha ju salata, et oma aja kohta O. Grossschmidti luuletused midagi värsket olivad ja neist väike väljavaliik praegu huviväärt on, kuid siiski on ajaratas edasi veerenud. Esimesed loorberid on hra Grossschmidti julgustanud, ka teisel põllul uute järele kätt välja sirutama, kuid... jah, vaadake, vahel on alus, kus peal meie seisame, kes teab mis põhjusel, libe nagu parkett-põrand.

Niisama nagu parkett-põranda peal liikumine harjumist nõuab, niisama on ka näitemängu loomisel oma konks: ta nõuab kirjanikult peale dramatilise ande veel tublilt tehnilist näitelava tundmist.

Hra Grossschmidt on oma näitemängu tegelased meie „ülema seisuse“, haritlaste, ülikoolist läbikäinute elust võtnud. See on vist kõige suurem eksisamm, mis autor selle näitemängu kirjutamisel on teinud; kui meie „Uued sihid, ja uued vaated“ loomise mõtte maha arvame. Meie kirjanikud ei tunne ikka veel seda elementarset nõuet, et kirjanik üksi sellest seltskonnast omad tegelased peab võtma, kelle elu ta läbi ja läbi, põhjalikult tunneb. Ei aita veel sellest, kui meie mõnda meest kõnetoolis kuuleme, temaga hea või halva ilma üle kaks kolm sõna uulitsal kokku saades oleme kõnelenud. Meie peame temaga kodus läbi käies, temaga kaasa elades, teda tundma õppima. „Uute sihtide, uute vaadete“ autor on aga kõige selgemalt näidanud, et ta üliõpilaste, advokatide, tohtrite kodust elu, neid inimesi ise ei tunne.

Juba need nimed: Dr. Kanikas, Dr. Sāga, Dr. Parukas, advokat Lõhmus. Kui autor realist tahab olla, — ja see paistab meile näitemängust tõesti silma, — oleks hra Grossschmidt ometi seda pidanud tähele panema, et meie haritlased pea ilma eranditeta Saksa nimesid kannavad või need vähemalt ästeetilise kōlaga on, kui Kanikas ja Parukas.

Mõni ehk arvab, et see tühipaljas norimine on, kui ma nimesid puudutan, kuid minu arvates on nimedel igas töös, mitte üksi, aga siiski peajasjalikult dramaas suur tähtsus. Võtame, näituseks, H. Ibseni dramaas „Hedda Gabler“ peategelase nime Hedda ja „Noras“ peategelase Nora nimed. Nendest kõlab nagu sisemine harmonie tegude ja nimede vahel vastu. Sellega ei ole sugugi veel mitte õeldud, et nime tegelase iseloomu peaks ära ütleva, nagu pseudo-klassikused seda pruukisivad. Kuid on siiski vastik, kui iga

pidi meeldival inimesel narr nimi on, mis tema välimise ja sisemise inimesega sugugi kokkukõlas ei ole. Ütleme, näituseks, on tähtis rahvamees, vaimliselt ja kehaliselt suur ja ta nimi oleks — cand. Tilluke. Igale ühele torkaks see disharmonie kõrvu.

Kui ma hra O. Grossschmidti näitemängu olin läbi lugenud, jäi tundmus järele, nagu oleksin ma juturikkast kohvi laudkonnast lahkunud. Räägiti kõigest ja kõigist, aga kokkuvõtet tehes — ei jää midagi järele. Hra O. Grossschmidt on oma näitemängusse kõik Tartus liikuvad jutud kokku kogunud — siin kõneldakse professorist, kes oma kõõgitüdruku naeseks võtnud, Eesti haritlasest, kes naese maalt toonud, „uute vaadete ja uute sihtide“ kandjatest Eesti Üliõpilaste Seltsis, Pernavia korporatsioonist jne.

Nende juttude sidumise juures on autoril naljakas äpardus juhtunud. Mängu aja kohta on öeldud, et see olevik olla, tähendab ka teine vaatus sünnib olevikus, neli aastat pärast esimese vaatuse tegevust. Esimeses vaatuses on jutt kolmest Tartu Eesti üliõpilaste seltsidest: „Ühendus“, Eesti Üliõpilaste Selts ja värvikandjatest Eesti üliõpilastest, s. o. Fraternitas Estica korporatsioonist ja neljandast, asuvast Pernavia korporatsioonist. Meie peaksime arvama, et need kõik juba 4 aasta eest olivad, kuid minu teades oli siis üks Eesti Üliõpilaste Selts, kuna „Ühendus“ ja „Fraternitas Estica“ alles peale 1905. a. asutati, kindlat aasta arvu ei ole kahjuks praegu käepärast. Pernaviast ei näinud käesoleval aastal Eesti Üliõpilaste Seltsist lahkunud „Sakala“ „fraterid“ 1905. a. vist uneski veel mitte. Siin on autorile väike anachronismus juhtunud.

Kui meie hra O. Grossschmidti „Utest sihtidest, u utest vaadetest“ seda otsima hakkame, mis dramatilisest tegevuse all mõistetakse, siis näeme küll asjata vaeva. Või arvab autor, et see juba dramatiline tegevus on, kui ta näitemängus jutustada laseb, et hra cand. J. Tõnisson kosjas käies „korva“ on saanud; et hra Laas (näitemängus on küll Klaas) seletada, et naerid mitte puu otsas ei kasva; et „Nais-seltsi“ kõiksugused prillidega eidekesed sisse tikkuda ja sukakudumisest, supikeetmisest ning vaeste eest hoolitsemisest kõneleda? Palju rohkem dramatiliselt elavust oleks selles olnud, kui hra Grossschmidt meile oleks näidanud, näitelavale toonud, kuidas hra cand. J. Tõnisson „korva“ saab, hra Laas naeri probleemi seletab ja prillidega eidekene „Nais-seltsis“ sukakudumisest kõneleb ja siis oleks alles „Uusi sihta, uusi vaateid“ ostetud ja lugejale oleksivad nad ka rohkem pakkunud, kui praegusel kujul.

Seda, mis näite kriitika la scène afaire nimetatakse ja mis meie vanades viiejärgulistes dramades kolmanda vaatuse lõpul harilikult leiame, moderna dramades aga, H. Ibseniga alates, näitemängu lõpul on, seda dramatilisest tegevuse kulminatsiooni kohta otsime meie ka asjata. Ja kuidas võikski see tegevuse kõrgem tipp olla, kui tegevus ise täiesti puudub.

Kui meie hra Grossschmidti dramalt expositionsioni ja la scène afaire nõudma ei hakkaks, vaid seda kui mitte näitelavalist näitemängu, praeguse aja kirjanduses nii sagedasti ettetulev näitemängu tüpus, vaatleksime. Võ-

tame näituseks sagedasti labase Frank Vedekindi „Kevade ärkamine“ („Frühlings Erwachen“. Eine Kindertragödie“). Sellel tragöödiel puudub ka dramatiline tegevus, aga kirjanik kujutab meile teravalt laste hingeelu murdmise täieliseks saamise aja algul; kirjanik annab meile kooliõpetajate nõukogust toreda, täis teravat ja peenikest satüurat oleva pildi.

Pakub meile hra O. Grossschmidt „Uued sihid, uued vaated“ ekk ka niisugust osavat satüurat meie kõrgema seltskonna peale? Kahjuks, mitte. Kõik on siin nii kahvatu, nii sogane. Oleks ma nendes üliõpilastes ühegi kaasvõitleja jooni leidnud, aga ka seda mitte. Siin on küll kõigest jutt, aga mitte midagi ei ole ära öeldud. Ometi peaks kirjanik kõigepealt roomlaste vanasõna silmas pidama: *non multa, sed multum*.

Hra O. Grossschmidt peaks sellele põllule tagasi pööрма, kus ta rohkem suudab korda saata, kui ta armsa Eesti rahvale midagi kirjanduslist pakkuda soovib. Käesolev näitemäng on selgesti vist küll näidanud, et dramas hra Grossschmidtile loorberid ei kasva. Ehk kui ta eneses nii suurt dramaturgi tunneb pesitsemas, mis ennast taltsutada ei lase, siis võtku vaevaks ja vaadaku enne, mis selles ilukirjanduse osas „tettu om“ ja asugu siis selle juure, mis veel kesas seisab.

Selles asjas võiks hra Grossschmidti oma näitemängu „Uued sihid, uued vaated“ peategelaselt Dr. Johanneselt õppida, kes omas kirjas ütleb: „Meil on haritud kirjanikkusi tarvis, õpetatud asjatundjaid, mitte umbkaudu käperdajaid.“

See on vist ka ainukene mõistlik sõna, mis vaimline ja kehaline udukogu Dr. Johannes ütelda mõistis.

Bernhard Linde.

Uued raamatud 1909.

Märtsi-kuus ilmunud:

(Lõpp.)

- Luiga, Dr. J. Närvinõrkus. Tallinnas, 1908. A. Buschi kirjastus. J. ja A. Paalmanni kirjastus. 8° (15×23). 40 lk. H. 40 kop. R. 7 l. 1000 eks.
- Luiga, G. E. Tallinna linna omavalitsuse tegevusest. Tallinnas, 1908. M. Schifferi tr. 8° (13×20). 44 lk. R. 3 l. 4000 eks.
- Matematika sõnad. II. Tartus, 1909. „Postimehe“ tr. 8° (14×22). 16 lk. R. 1 l. 150 eks.
- Metsanurk, M. „Isamaa Õilmed.“ Tallinnas, 1908. J. Ploompuu kirjastus. W. Ehrenpreisi tr. 16° (13×19). 137 lk. H. 60 kop. R. 10 l. 3000 eks.
- Nigol, August. Komenius ja Pestalozzi. Tallinnas, 1908. M. Antje tr. 8° (14×22). 36 lk. H. 15 kop. R. 4 l. 1500 eks.

- Plompuu, Leeni. Mispärast oleme karsklased? Tartus, 1909. „Postimehe trükk. 16° (12×18). 8 lk. R. 1 l. 3000 eks.
- Sherlok Holmes'i surm. Tallinnas, 1908. V. Seppa kirjastus. A. Laurmanni tr. 8° (14×21). 32 lk. H. 10 kop. R. 2 l. 2000 eks.
- Tallinna Börse ja Sadama artelli põhjuskiri. Tallinnas, 1908. J. ja A. Paalmanni trükk. 16° (11×18). 16 lk. R. 1 l. 200 eks.
- Talvik, Dr. S. Alkohol ja tiisikus. Tartus, 1909. „Postimehe“ tr. 16° (12×18). 16 lk. H. 5 kop. R. 1 l. 3000 eks.
- Tiidermann, T. Täieline päevapildi õpetus. Tallinnas, 1908. 3-as trükk. W. Ehrenpreisi tr. 8° (14×21). 88+8 lk. Piltidega. H. 1 rbl. R. 5 l. 1000 eks.
- Valitud pühade laulud lastele. Rakveres, 1908. A. Hansoni kirjastus. M. Levmanni tr. 16° (12×17). 16 lk. R. 1 l. 3000 eks.
- Waressoo, Hans. Jüri Rumm. 1. anne. Tallinnas, 1908. Rubini kirjastus. W. Ehrenpreisi tr. 16° (14×19). 32 lk. H. 10 kop. R. 2 l. 2000 eks
- Jüri Rumm. 2. ja 3. anne. Tallinnas, 1908. Rubini kirjastus. W. Ehrenpreisi tr. 8° (14×21). 33—96 lk. H. 20 kop. R. 4 l. 1500 eks.
- Zola, Emile. Sõekaevajad. Tallinnas, 1908. W. Ehrenpreisi tr. 8° (14×21). 30 lk. H. 12 kop. R. 2 l. 4200 eks.
- George, H. Tulgu meile Sinu riik. Tallinnas, 1908. J. Muri kirjastus. W. Ehrenpreisi tr. 8° (15×22). 28+4 lk. H. 15 kop. R. 4 l. 3000 eks.
- Heraklides, A. Eesti usk. Tallinnas, 1908. W. Ehrenpreisi tr. 8° (13×19). 39 lk. Piltidega H. 25 kop. R. 4. l. 3000 eks.
- Ingersoll, R. Vastukohad piiblis. Tallinnas, 1908. M. Antje tr. 8° (14×20). 38+1 lk. H. 20 k. R. 3 l. 3000 eks.
- Menger, A., prof. Uus kombeõpetus. Tallinnas, 1908. I. Muni kirjastus. W. Ehvenpreisi tr. 8° (13×19). 95+1 lk. H. 40 k. R. 7. l. 3000 eks.
- Vogt, krahv. Kudas võib inimese iseloomu tunda? Eesti keelde I. Mesikäpp. Tallinnas, 1908. A. Petersoni kirjastus. M. Antje tr. 8° (14×21) 206 lk. Piltidega. Raskus 11 l. 2000 eks.
- Waressoo, H. Iüri Rumm. 4, 5, 6, 7. anne. Tallinnas, 1908 W. Ehrenpreisi trükk. 8° (14×21). 32 lk. H. 10 kop. R. 2 l. 1500 eks.
- Vastus kahe Tolstoi raamatu peale. Tallinnas, 1909. A. Mickwitzi trükk. 8° (12×19). 30 lk. R. 1 l. 3000 eks.
- Vastus raamatu peale: „Tallinna linna omavalitsuse tegevusest.“ I—II. jagu. Tallinnas, 1908. M. Antje tr. 16° (13×18) 24+42 Ck. R. 6 l. 2000 eks.
- Zola, E. Sõekaevajad. 2—3 anne. Tallinnas, 1908. W. Ehrenpreisi trükk. 8° (14×21). 31—94 lk. H à 12 k. R. à 2 l. 2000 eks.

Eesti Kirjanduse Seltsi Toimetused.

- № 1. W. Reiman, Kivid ja killud. I. Tartus. 1907. VIII + 172 lhk. Hind 1 rbl.
- № 2. M. Kampmann, Eesti vanem ilukirjandus. Tartus. 1908. VIII + 150 lhk. Hind 1 rbl.
- № 3. M. Lipp, Masingite suguvõsa. Tartus. 1908. XVI + 216 lhk. Kaart. Tabelid. Hind 1 rbl. 80 kop.
- № 4. J. Jung, Muinasteadus eestlaste maalt. Kolmas jagu. Kohalised muinasaja kirjeldused Tallinnamaalt. Ilmumisel.
- № 5. Lydia Koidula ja Friédrich Reinhold Kreutzwaldi kirjavahetus. Ilmumisel.
- № 6. Eesti Kirjanduse Seltsi Aastaraamat. I. Tartus. 1909. IV + 20 lhk. Hind 1 rbl.
- № 7. A. Dreewing, Inglise-Eesti sõnaraamat. Ilmumisel.

E. K. S. Rahvakirjanduse-toimekonna väljaanded.

Rahvakirjandus 1. A. Kuusk, Keemia algõpetus. Tartus. 1908. XII + 94 lhk. Hind 60 kop.

E. K. S. Rahvakirjanduse-toimekonna väljaannete ettetellimine 1909.

1. Äshylus; Kinnineeditud Prometheus. Kreeka keelest ümber pannud J. Jõgever.
2. M. J. Eisen, Eestlaste sugu. I. jagu.
3. P. Põld, Pädagogika. I. (Pädagogika ajalugu.)
4. A. Koger, Inimese anatomia ja füsiologia.
5. Th. Hermann, (Pantenius), Üksi ja prii. I. jagu.

Ettetellimise hind 5 raamatu eest 2 rubla. Kes 1908. a. ilmunud A. Kuusk, Keemia algõpetus soovib saada, maksab 50 kop. juure. Raamatute hinda tõstetakse ilmumise järele.

Tellimise adress: Eesti Kirjanduse Seltsi Rahvakirjanduse-toimekond Tartus. (г. Юрьевъ — Лифл.)

Vastutav toimetaja ja väljaandja J. Jõgever.